

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՑՐԻԱՐԳՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1937

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵԿԵՆՑԱԿԱՆ ԲԱՐԵՎԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՁ

ԼՈՒՐ ՕՐԵՐՈՒ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Մ'էկէ շատ աւելի են անշուշտ օգտագործելի թելադրութիւնները, զորս կը պարունակէ եկեղեցական Բարեկարգութեան Զեկուցումը: Բայց այդպիսիներէն չէ տպահովաբար այն՝ որ կը վերաբերի լուր օրերու ժամասացութեան խնդրոյն:

Այս մասին կ'ըսուի հոն, ծիսական-արարողական խնդիրներէն առաջինին՝ ժամակարգութեան զուխին մէջ, իբրեւ կողկասանայ հոգեդրականներու Համագումարին կողմէ որոշուած առաջարկ. «Ղեկավարուելով միօրինակութեան և առաքելական եկեղեցու պարզութեան սկզբունքներով՝ վերացնել լուր օրերի ժամասացութիւնները, ինչպէս եղել է քրիստոնէական եկեղեցու մէջ մինչև երրորդ դարու վերջերը»:

Մեզ կը թուի թէ այս պարբերութեան վերջին մասը, որ հոտ գրուած է իբրեւ առաջարկին փաստը կամ հիմը, բոլորովին ուղիղ չէ: Երկրորդ դարու սկիզբէն, այսինքն Տրալիանոսի ատենէն, ըստ ոմանց՝ Ներոնի ժամանակէն նոյն իսկ, այսինքն առաջին դարու երկրորդ կէսէն սկսեալ մինչև Գ. դարու վերջերը, հաւածանքներու սաստկութեան տարիներուն մասնաւորապէս և Հռովմէական կայսրութեան սահմաններէն ներս յատկապէս, քրիստոնէաները լուր օրերուն չկրօցան հրապարակային կամ հաւաքական պաշտամունք կատարել և բաւականացան Շաբաթէն Կիրակի լուսցող գիշերի աղօթաժողովներով, ոչ թէ «առաքելական եկեղեցու պարզութեան» սկզբունքով, այլ միմիայն իբրեւ հետևանք սարսափին հարկադրած զգուշութեան:

Բուն առաքելական օրերուն, այսինքն երբ դեռ կենդանի էին Յիսուսի աշակերտները, առօրին պաշտամունքը չէր կրնար գոյութիւն ունեցած չլլալ: Առաքեալները, երկիւղած հրեաներ ամէնքն ալ, որոնք առաջին հաւատացեալներուն հետ ամէն օր մասնակցեւ էին երուսաղէմի մէջ տաճարի պաշտամունքին (Գրծ. Բ. 46, Ե. 42), և երուսաղէմէ դուրս ալ, ինչպէս Պօղոս, հետամուտ եղած էին յաճախակի և նոյն իսկ հանապազօր պաշտամունքի (Գրծ. ԺԲ. 7, ԺԺ. 9), անկարելի էր որ չկազմէին Քրիստոնէական նոր պաշտամունք մը, աղօթքի մասերով և ժամերով նման հրէականին, որուն ընտելացած էին հոգեպէս:

Յայտնի է Թալմուտով և Յովսեփոսի տեղեկություններով թէ, մեր առաջին դարուն և Քրիստոսի օրով, Հրէից պաշտամունքը ընդհանուր առմամբ կը բաղկանար Սաղմոսէ, ընթերցուածէ, օրհնութենէ, զոհէ և քահանային աղօթքէն: Շաբթուան մէն մի օրը ունէր իրեն սեփական սաղմոս մը. ընթերցուածներուն մէջ ամենէն սրտազբաւն էր Ներկորդ Օրինաց 2. 4ը. «Լուր, Խալայէլ, Տէր Աստուած մեր՝ Տէր մի է...», իբր իրենց հաւատոյ հանդանակը. բայց առնոնք կ'առնուէին նաև Օրէնքէն, որ Հնգամատեանն էր, և Մարգարէներէն: Կը յաշորդէր մեկնաբանութիւն մը. տեսակ մը քարոզ: Կը կարդացուէին օրհնութիւններ, մասնաւորաբար Մովսէսին (ելից ժն.), ապա աղօթք: Ամենօրեայ էր պաշտամունքը, և կը կատարուէր առաւօտուն, միջօրէին և երեկոյին. ընդհանրապէս այս վերջին պահուն էր նաև որ տեղի կ'ունենար զոհը, երբ ժողովուրդը կ'երգէր ՃԽ. Սաղմոսը. «... Ուղիղ եղիցին աղօթք իմ, որպէս խունկ առաջի բո, Տէր. համարձուցն ձեռաց իմոց՝ պատարագ երեկոյն»:

Արդ, զրեթէ այս կազմին վրայ էր որ ձևուեցաւ քրիստոնէական առաջին պաշտամունքն ալ. չանք եղաւ աւետարանական իմացումներու և քրիստոնէական բարբերու պատշաճեցնել պաշտամունքային այն կերպերը, զորս այնքան սրտեւանդն բարեպաշտութեամբ կատարէր էին մինչև այն ատեն, տաճարին և ժողովրդանոցներուն մէջ: — Կը տեսնենք Գործք Առաքելոցի Ի. 7 և Ա. Կրնթ. ԺԳ. 22, 28, 35, 40 համարներուն մէջ որ կանուի սկսած է արդէն հրապարակային պաշտամունքը. «Եւ մինչդեռ ժողովեալ էաք բեկանել զհոցն». «Յորժամ ի մի վայր ժողովիցիք, իւրաքանչիւր ոք ի ձէն՝ եթէ սաղմոս ունիցի, եթէ վարդապետութիւն ունիցի... ամենայն ինչ ի շինած լինիցի: — Կը տեսնենք նաև, ինչ որ շատ որոշ կ'երևի եփես. Ե. 19, Կող. Գ. 16, Ա. Տիմ. Գ. 13 ևն. հատուածներուն մէջ, քրիստոնէական այդ պաշտամունքին տարրերն են. «Սաղմոսք», «Օրհնութիւնք», «Երգք հոգևորք», «Ընթերցուած», «Մխիթարութիւն», «Վարդապետութիւն»: Կարգ մը եկեղեցական հին հայերբու (Իգնատիոս, Ամբրոսիոս) վկայութիւններէն ևս կը հասկցուի թէ պաշտամունքի այդ տարրերուն վրայ յաճախ կ'աւելցուէին նաև ընդհանուր կարիքներու վերաբերեալ հայցուածներ. սովորութիւն՝ որո՞ւն կ'աւանդուի թերևս Ա. Տիմ. Բ. 2 համարին մէջ, ուր կ'ըսուի. «Աղաչեմ նախ քան զամենայն մարդկան, մասնաւոր վասն թագաւորաց եւ ամենայն իշխանաց, զի խղաղութեամբ եւ հանդարտութեամբ վարեացուք զկեանս մեր և ամենայն աստուածապաշտութեամբ», ինչ որ կը ցուցնէ թէ քրիստոնէական ժամակարգութիւնը Ա. դարու երկրորդ կիսուն սկիզբն իսկ, 65 ին, որ թուականն է Ա. Տիմ. Թուղթին գրութեան, հասած էր արդէն զգալի դարգման կէտի մը:

Գալով այդ շրջանին մէջ քրիստոնէական նորակազմ պաշտամունքին ամենօրեայ լինելուն, ատիկա ոչ միայն կը մակաբերուի ի յառաջագունէ, այսինքն խորհելով թէ հրէականէն պէտք է առնուած ըլլան ոչ միայն տարրերը այլ նաև հանապազորդութեան պայմանը, և այս՝ այնպիսի կազմակերպութեան մը մէջ, որուն միծաղոյն վաստակաւորներէն մին կը պատուիրէր «Աղօթից ստէպ կացէք», այլ նաև կը հաստատուի Գործք Առաքելոցի Բ. 43էն, ուր կ'ըսուի նորադարձ հաւատացեալներուն համար. «էին համապազորդեալ վարդապետութեան առաւ-

քելոցն և հաղորդութեան և բեկանելոյ հացին և աղօթիցն», և յաշորդ 46-ր համարէն, ուր կ'ըսուի. «Համապագօր կանխեալ միաբանութեամբ ի տաճարն և առտնին բեկանէին զհացն, և առնուին կերակուր ուրախութեամբ և միամտութեամբ սրաի, օրհնէին զկատուած, և ունէին շնորհա առ ամենայն ժողովուրդն», ինչ որ ըսել է թէ՛ ամէն օր՝ Հրէութենէն բաժնուելէն առաջ ալ և յետոյ, հասարակաց պաշտամունք կը կատարէին քրիստոնէաբար, կ'աղօթէին, կը հաղորդուէին և սիրոյ ճաշը կ'ուտէին: Նոյն բանն է որ կը հասկցուի դարձեալ Գործքի ԺԺ. 9էն, ուր կը պատմուի թէ երբ Պօղոս Եփեսոսի ժողովրդանոցին մէջ երեք ամիս շարունակ կը քարոզէր և Հրեաները ի վերջոյ սկսան խժեթանքի նիւթեր հանել իր խօսքերէն, իրեն աշակերտածները՝ քաժնեց անոնցմէ, և «համապագօր խօսէր ի դիւանին Տիւրանեայ ուրումն, և այս եղև գերեկեամ մին»:

Կատարելապէս իրաւացի պիտի ըլլար ընդունիլ նոյնպէս թէ հրէականին համեմատ պէտք է կազմուած ըլլայ աղօթածամբուր դրութիւնն ալ, առաւօտի, միջօրեի և երեկոյի բաժանումներով: Բացորոշ է այս մասին Վարդապետութիւն առաքելոցոյի ակնարկութիւնը, Թէև ներկայ քննադատութիւնը Գ. դարու վերջերուն կը դնէ այս զրքին խմբագրութեան այժմեան ձևը, բայց կարելի չէ անարժէք նկատել անոր այդ վկայութիւնը՝ իբրև արձագանգը գէթ հին աւանդութեան մը, երբ յիշենք մանաւանդ թէ այդ մտօք ակնարկութիւններ կան Առաքելոց աշակերտ կղեմէն Հռովմայեցիէ 96ին զրուած Առ Կորնթացիս Թուղթին մէջ, ուր յատկօրէն կը դատորոշուի Ա. Պատարագի ժամը՝ միւս աղօթքներու պահերէն, ինչպէս նաև Կրտսերն Պիլինոսի առ Տրայանոս կայսր ծանօթ նամակին մէջ, որ զրուած պէտք է ըլլայ 104-112 թուին, և որուն մէջ կը յիշուի արդարև թէ քրիստոնէաները առաւօտեան լուսաբացին անգամ մը պաշտամունք կատարելէ և մեկնելէ վերջ՝ յետոյ նորէն կը հաւաքուին, եայլս:

Իսկ եթէ ուզուի ընդունիլ, ինչպէս կը միտին խորհիլ շատեր, թէ Կղեմէն Հռովմայեցիի և Պիլինոսի յիշատակութիւնները կիրակի օրուան համար են մանաւորապէս, և թէ, ինչպէս Ա. դարու վերջերը կամ Բ.ին սկիզբը զրուած Տիսախիի մէջ բացայայտօրէն նշանակուած է թէ, Առաքելոց ժամանակէն ետքը կիրակի օրերը միայն հասարակաց պաշտամունք կը կատարուէր, պիտի սխալած չըլլանք երեք խորհելով թէ այդ սեղմումը խոհականութենէ թելադրուած կարգադրութիւն մըն էր, Ներոնի հալածանքի ատեն, թերևս նոյն իսկ Առաքելաներուն կամ անոնց յաշորդներուն հրամանաւ կատարուած, և ոչ թէ «մօրի-նակութեան կամ առաքելական պարզութեան սկզբունքներով» տնօրինուած: Ասոր ապացոյցն է նախ այն՝ որ Առաքելոց ատեն զոյութիւն ունէր, ինչպէս տեսանք, ամենօրեայ ժամասացութիւնը, երկրորդ այն՝ որ հալածանքի դարերը անցնելէն անմիջապէս յետոյ, այսինքն չորրորդ դարէն իսկ վերսկսաւ անիկա վայելուած աղատութեան հետեանքով, և երրորդ վերջապէս այն՝ որ Տիսախիի մէջ զրուած պատուէրը թէ քրիստոնէան օրը երեք անգամ պէտք է ձայր մեր ըսէ, թէև առանձնական աղօթքի ակնարկութիւն է անշուշտ, բայց անբեկանօրէն վերլամնացութիւնն է Առաքելոց ժամանակին ամէն օր երեք անգամ կատարուած պաշտամունքին:

Գ. դարու կէսէն առաջ արդէն Եկեղեցւոյ մէջ վերսկսած էր առօրեայ ժամասացութիւնը, Նախ Արևելքի մէջ և ոչ շատ յետոյ նաև Արևմուտքի մէջ.

գետնադամբաններու մուծէն հազիւ դուրս եկած՝ քրիստոնէական պաշտամունքը, «հոգւով և ճշմարտութեամբ» կատարուած աղօթքը, ընդլայնուած ձևակերտութեամբով ուռնացաւ և բարգաւաճեցաւ միշտ այն կանոնական ժամերու յատակագծին վրայ սակայն, զորս Առաքեալները իրենք ինքնին կազմած և մշակած էին հրական պաշտամունքին նկատառութեամբ: Այդ զարգացումը իր ոյժը կը ստանար երկու կարևոր ազդակներէ, որոնցմէ մին էր վանականութիւնը, որ զարմանալի արագութեամբ աճեցաւ ընդհանուր եկեղեցիին մէջ, աղօթքի կեանքը կարգաւորեալ դրութեան մը վերածելով, իսկ միւսը՝ դաւանաբանական գիտութեանց մշակումը, որուն շնորհիւ քրիստոնէական խորհուրդներուն ներգործութիւնը թափանցեց բարեպաշտութեան մէջ, եկեղեցական տարիին շրջանին մէջ հետադէմէն ընդունուած տէրունի և սրբոց տօներու հաստատումով:

Ուխտաւորուհի Սրբուհի Էթերինայի ի Սուրբ Տեղիս ուղեգրութեան մէջ կը տեսնենք որ, երուսաղէմի մէջ և շրջակայքը, 385ին արդէն գոյութիւն ունի գիւեքային (*matines nocturnes*) պաշտամունքը, որուն կը մասնակցին վանականները եւ բարեպաշտ աշխարհականները, իսկ ժողովուրդը, քահանաները եւ սարկաւազները թէև որոշ օրեր միայն կուզան այս պաշտամունքին, բայց ամէն օր ներկայ կը գտնուին առաւօտեան (*laudes*) եւ երեկոյի (*vêpres*) ժամերգութեանց: Նոյն զիրքին մէջ, այս երկու ժամերէն զատ, դեռ կը յիշուին Երոմոգ ժամը (*Tierce*), Վեցերորդ ժամը (*Sexte*), ուր աղօթք կ'ըլլար, ինչպէս այժմ, միջօրէի դէպքէ մ պատասպարուելու համար, Իմենորոգ ժամը (*None*), որմէ վերջ կը մատուցուէր Ս. Պատարագը: Քիչ յետոյ միայն, այսինքն ամէն պարագայի մէջ Ն. դարու սկիզբէն առաջ է որ կ'ըսկսին նաև Լուսածագը (*Prime*) կամ Արեւագալը, ուր կը կարգացուէր «Աստուած, Աստուած իմ, ես առ քեզ առաւօտ առնեմ...» Սաղմոսը, ինչպէս այժմ, Խաղաղականը (*office à l'entrée de la nuit*) և Հանգստեանը (*Complies*):

Իրենք հոս այս քանի մը մանրամասնութիւնները, հասկցնելու համար առաջին երեք դարերու ընթացքին՝ «առաքելական պարզութեան սկզբունքով» ամենօրեայ ժամերգութիւն եղած չլինելու կարծիքը ճիշտ չէ ըստ էութեան, և յետոյ օրական եօթը կամ նոյն իսկ իննը աղօթածամերը, զոր ունի մեր եկեղեցւոյ ժամագիրքը, իբրեւ երեք՝ իրենց սկզբնական ծագումին մէջ, և իբրեւ եօթը կամ ինը՝ իրենց զարգացեալ ձևին մէջ, ինն են շատ, և կը հասնեն զմեզ մինչև չորրորդ դարու երկրորդ կէսը. հետեաբար կը պատկանին այն ժամանակին, երբ դեռ գոյութիւն ունէր ընդհանրական եկեղեցին, և ըստ այդմ, այն նշաններէն են, որոնցմով կը հաստատուի մեր Ս. եկեղեցւոյ ընդհանրականութեան նկարագիրը:

Ու յիշեցնել պարտինք հոս, թէ բոլոր միւս հին և առաքելական եկեղեցիները, Յոյն ու Լատինը մասնաւորաբար, ցարդ ունին առօրեայ ժամապարտութիւն, նոյն այդ թիւով և անուամբ աղօթածամերով, թէև բովանդակութեան տեսակէտով ինչ ինչ եղանակաւորումի ենթարկուած, ժամանակին հետ:

Արդ, պատշաճ է եւ արդար որ, ինչպէս Կովկասահայ հոգեւորականութեան Համագումարը կը թուի թելադրել, զեղչելի լուր օրերու ժամապարտութիւնը, և եկեղեցին, Աստուծոյ առնը, «տուն աղօթից», շարթուան հինգ օրերուն վերածուի լուսութեան եւ ամայութեան վայրի մը, որուն առջեւէն մարդիկ

առաւօտ եւ երեկոյ անցնին ինչպէս շէնքի մը՝ որուն փակ դրան ետեւ ուստայն են կապած սարգերը:

Հարցումին, ինչպէս Ձեկուցումին մէջ նշանակուած բոլոր հարցերուն, պէտք է պատասխանել լոկ ճայոյի կամ ճոյի արտասանութեամբ կամ ձեռամբարձ հաւանութեան կամ մերժումի շարժումով: Վեհ. Ս. Հայրապետը հանրաբուէի է որ կ'ենթարկէ խնդիրները, այլ քննութեան և կարծիքի:

Պէտք է մէն մի հարցը քննել կրօնական եւ եկեղեցագիտական եւ անցեալի ու ներկայի տեսակէտներով, և յետոյ բանաձեւել և յայտնել կարծիք մը:

Արդ, հարցը առաջին երեք կէտերուն վրայ փոքր ի շատէ նկատի առնելէ վերջ, իրաւունք կը զգանք մեզի խորհելու թէ անշուշտ ո՛չ բանաւոր է եւ ո՛չ գործնական եւ ո՛չ նոյն իսկ կարելի որ լուր օրերու ժամերգութիւնները այսօր կատարուին անթերի ամբողջութեամբ և այնպէս՝ ինչպէս կը կատարուէին անոնք ի հռոմէ վանքերու և անապատներու մէջ, ուր եկեղեցականներու և ժամասաց պաշտօնէից թիւը եւ միջավայրին յարմարութիւնները ամէն բաւականութիւն կ'ընծայէին առ այդ: Կարելի է նոյն իսկ մտածել թէ այդ դարերուն իսկ արդէն համառոտութեան տեսակէտով տարբերութիւն մը պէտք է եղած լինի վանական և ժողովրդային եկեղեցիներու ժամասացութեանց միջև. ու թերեւս ասոր համար էր որ երբ Ենոքիայի ուզեց բարենորոգել պաշտամունքը, Թեղեմեաց եւ Մաքիմեաց վանքերու իրաց ժամասեղեացը բերել տուաւ: Դիտելի է նոյնպէս որ արդէն ժամանակին հետ, եկեղեցական իշխանութեան տնօրինութեամբ կամ մասնաւոր կարգադրութեամբ եւ ինքնաբերաբար, կարգ մը փոփոխութիւններ մուտ գտած են կամ զեղչումներ կատարուած են պաշտամունքի մասերուն մէջ. բայց լուր օրերու ժամասացութեան ջնշում ոչ մէկ տեսն մտածուած և իրագործուած է Հայ Բնաշխարհին եւ տարաշխարհիկ այն դպրութիւններուն մէջ, ուր հայ եկեղեցի կայ եւ հայ հասարակութիւն. եւ եթէ ուրեք ուրեք չի կատարուիր ան այժմ իսկ եւրոպա կամ այլուր, ատիկա հետեանք է տեղական հոգևոր իշխանութեան և պաշտօնէից դատապարտելի անփութութեան և ժողովոց և ժողովուրդի ցաւալի անտարբերութեան:

Հայ եկեղեցին բաց պէտք է լինի ամէն օր, կանոնական աղօթաժամերուն. ժողովուրդ լինի կամ ոչ, հոգեւորական պաշտօնեան պէտք է կատարէ ժամասացութիւնը. եթէ ունի իրեն պաշտօնակիցներ կամ օգնականներ՝ կատարելով ամբողջի ըստ կարգի. հակառակ պարագային՝ կարգալով զէթ աղօթքները, եւ ամացեալը քաղելով լուելայն: Հաւատացեալը, որ այդ պահերուն կը մանէ եկեղեցի, պէտք է վառ գտնէ կանթեղը Ս. Սեղանին վրայ, պէտք է ընդունի աղօթքին, մաղթանքին, ընթերցուածներուն և օրհներգներուն ազգած հոգևոր սփոփանքը, կամ զէթ տեսնէ քահանան լուին, աղօթասոյգ, բեմին կամ դրակալին առջև:

Ոչ մէկ հին և առաքելական եկեղեցի թոյլ կուտայ իրեն՝ լուռ պահել Աստուծոյ Տունը լուր օրերը:

Ամենօրեայ ժամասացութիւնը, նոյն իսկ իր ամփոփ ձեւին մէջ, անհրաժեշտութիւն մըն է եկեղեցւոյ և մեր կրօնական բարքերուն համար:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

«ՕՐԷՆՔ ՀՈԳԻՈՅՆ ԿԵՆԱՑ»

(Դ. ԿԻՐ. ՀՈԳԻՈՅ ԳԱԼՍԵՍԵՆ) (ՀՈՌԱՄ. Ե.-25 Շ. 11)

Մարդս միայն իր ուժերով պիտի չը կրնար յաղթական ելնել ներքին այն կոիււնին մէջ, որ իր հոգեւոյն ու մարմնոյն միջև բացուած պայքարն է. բանականութիւնը, այսինքն Աստուծոյ իրեն տրուած այդ խորհրդութեան օրէնքը պիտի չկրնար խափանել իր մէջ մեղքին օրէնքը: Այս պատճառաւ, մասնաւորաբար բարոյական ամենատխուր թշուառութեան, պիտի տանջուէր հետապատկերին առջև ահաւոր ապագայի մը, որ մահն է նոյն ինքն, բառին ֆիզիկական և հոգեկան առումով միանգամայն: Միակ միջոց մը, մարդկային ակարու-թիւններէն զերկվերայ եւ աստուածային տնօրինութեամբ իրազօրծուած միջոց մը պիտի կարենար մարդը գոյուր բերել այդ յուսահատական զրուկներէն. մարդուն Գրիստոսի հետ անձնաւորական միացումը, որ տեղի ունեցաւ արդարեւ իրբն հետեանք Աստուծոյ՝ մարդուն հանդէպ անչափ սիրոյն, մարդանալովն Աստուծոյ Որդւոյն, որ եկաւ աշխարհ, մեր մեղանշական մարմինին նման (այսինքն ոչ բոլորովին նոյն՝ մեղանշական) մարմին մը հագաւ, այդ մարմինին մէջ մեղքը յաղթահարելու համար (= վաւան մեղաց):

Մարդեղութեան խորհրդովին փրկակա գործական իմաստը այս եղելութեան մէջ է ամբողջ. Գրիստոս իր մարդկային անձին մէջ պարտութեան մատնեց մեղքը, ու աւնոր վրայ տարած իր յաղթութեամբը դասապարտեց, այսինքն ա՛լ անկարող դարձուց զանի այն ուժերուն դէմ որոնք մարդուն մէջ կը պայքարէին անոր հետ. զի այդ ուժերը, հիմակ իրմով կ'օրացած, այսինքն կենսաւորուած այն օրէնքէն՝ որ օրէնքն է Աստուծոյ, այլ եւ ի վիճակի եղական կատարելութեան օրէնքը, այսինքն ոչ թէ Մովսիսական օրէնքն ինքնին, այլ անոր կողմէ արդար եւ ուղիղ յայտարարուած պատուէրներն ու սկզբունքները:

Ու մարդը, այլ եւ Յիսուսն մէջ ապրելովը, ա՛յնպէս կ'ենթարկուի կեանքի հոգիին ազդեցութեանը որ, թէեւ դարձեալ մարմինի մէջ, բայց ա՛լ կրնայ ապրիլ, աւ-

աւքեալին բառով, ընթանալ ո՛չ թէ մարմնական բնազդներու ճամբէն (= ճոյճ ըստ մարմնոյ գնալոյն մը), այլ ազդուներուն համեմատ հոգիին, որ բանականութիւնն աւելի ապահով և անչեղ առաջնորդ մըն է իր մէջ իրեն համար: Այսուհետեւ կրնայ կատարել Աստուծոյ ամբողջ օրէնքը՝ առանց դատապարտուելու. զի ա՛լ ապահովուած — ներքին մեղ հոս գործածել արդիական բառը — ապահովագրուած է իր հոգին. թէև, աւելցնել պէտք է նաեւ անաւթնապէս, իր ձեռքն է, իր անձնիշխանութիւնէն կախում ունի այդ ապահովագրութեան պահպանումը կամ եղծումը:

Եթէ հոգեւոր կեանքի շնորհք կամ փրկութեան արժանաւորութիւնն ետքն ալ մարդ զեւ կ'ապրի մարմինին մէջ, ինք այս բանը պէտք է նկատէ պատեհութիւն մը լաւագոյնս գիտակցելու անոր եւ հոգիին միջև եղած մշտական հակամարտութեանը եւ աւելի լուսաւորուելու զգացումովը այն պարտականութեան, զոր, իբրեւ քրիստոնեայ, ունի հոգիին խորհրդովը մահացնելու համար մարմինին զգացումը: Պէտք է սուօրեայ կեանքին ստացած տխուր բայց շինիչ քորձառութիւն մը շարունակ հասկըցնէ իրեն թէ մարմինին ճանաչումը ինչպէս մահադիմ է արդարեւ, ու հոգիին ինչքան կեցուցիչ եւ խաղաղաւէտ:

Գրիստոնեան իր մարմինին մէջ ալ պէտք է ունենայ այժմ անմարմին կեանքը ապրելու, նուաճելով իր կիրքերը, ու ջանայ անոնցմէ հանելու զօրութիւններ՝ բարի նպատակներով գործադրութեան համար: Իր այդ գրութեան, այսինքն փրկութեան լոյսին մէջ հոգիովը մարմինը վարած միջոցին է որ ան պիտի հասկնայ թէ իրապէս ինչ կ'արժէր օրէնքին տակ ապրելը: Այնուամենայնիւ, մէկ կողմէ մահուան եւ միւս կողմէ կեանքին մէջ կեցած, ան բոլորովին ալ պիտի չանդգոնէ մարմինը, անկիւ, թէ երբեմն մեղքին տիրապետութեան ներքեւ մնացած եւ անոր նոյն իսկ գործիքը դարձած, ինքն ալ պիտի մասնակցի հազիւ կեանքին, ինչպէս Յիսուսի յարութեան, նոյնպէս իր հաւատքովը բոլոր նշմաներու յարութեան ատեն:

Հագիլն օրէնքն է որ պէտք է վարէ քրիստոնեային կեանքը, եւ ո՛չ թէ Սրէնքը. հոգիին կեանքն է միայն որ մեղքը հաւնոյ կ'ընծայէ Աստուծոյ. ու մեր մէջ ապրող հոգին է գրաւականը յարութեան:

ԲՈՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԷՔԸ

(Ե. ԿԻՐ. ՀՈԳԻՈՅ ԳԱՍՏԵԱՆ)

(ԻՐ. Թ. 30-Ժ. 4)

Հաւատքն է տառաւորաբար զգայարարը. անգամ մը որ ծագի անոր լոյսը, լինի՛ր իսկ ամենէն հասարակ ու անմշակ մարդուն հոգւոյն մէջ, կրօնքի մեծագոյն ճշմարտութիւնները անոր համար կը դառնան պարզ եւ սիրելի սկզբունքներ:

Բայց հաւատքը կը ծնի որով պարզութեան եւ մաքուր միտքերու մէջ միայն: Չիս կրնար ճանչնալ զԱստուած, չես կրնար ճշակել կրօնական զգացման քաղցրութիւնները, եթէ չունիս հոգեկան կեանքի այդ վիճակները, որոնց մէջ է ամենէն աւելի որ երեւան կուգայ ան, հաւատքը, իրիւն շնորհ եւ ոյժ միանգամայն:

Ձարգացում, գոստիրակութիւն, օրինակին ազդեցութիւնը, դէպքերուն խրատը, առանց հաւատքի, անօգուտ են կրօնական հետեւաբար եւ բարոյական կեանքի կազմութեան տեսակէտով. անոնք կրնան բարձրացնել եւ գեղեցկացնել միայն այն կառուցուածքները, որոնք հաւատքի խաբիսին վրայ են հիմնուած:

Աղբիւրը ներսէն պէտք է բոլի, ջուրը վճիտ եւ առողջ ըլլալու համար: Ներսէն դէպի դուրս ածուծն է կեանքը. ու հաւատքը լոյս մըն է հոգիին եւ ոչ թէ հոգիին վրայ ճառագայթած:

Արդ, հաւատքին ամենէն փրկարար արդիւնքներէն մին է կեանքը հասկնալի ընել մարդուն, որովհետեւ կեանքին իրաւունքները ձեռնած է աստուծոյն ծրարագրի մը վրայ, ու հաւատքն է միայն որ մարդուն միտքը կրնայ մօտ տանիլ այդ ծրարագրին: Գիտութիւն, հմտութիւն եւ փորձագործութիւն կրնոյ՞նք ան ուր կը պարզաբանեն միայն իրենց մատուցուած զգացում մը կամ սկզբունք մը, որոնք, երբ խնդրը կրօնական եւ բարոյական այսինքն հոգեկան կեանքի մասին է, հաւատքն են միայն: Երբ հաւատքն է որ կ'առաջնորդէ, ո՛չ սիրտը եւ ո՛չ միտքը չեն գայի՞նք արարակարգութեան երեւոյթով ներկայացած իրողութեանց առջև. կը ջանան բացատրել զանոնք, ճիգ ընելով դուրս բերելու անոնց լինելութեան պատճառները եւ բանաձեւելով գիտնէ՞ք գոյաւորող օրէնքները. ու երբ չեն յաջողիր այդ բանին մէջ, իրենց համար ամօթ չեն համարեր մարդկային իմացողութենէն արտաքոյ յայտարարել զանոնք եւ ընդունել թէ անոնք կը վերաբե-

րին հրաշալի կամ գերբնական իրականութեանց կարգի մը: Այդ է պատճառը որ հաւատքով ապրած եւ գործած մարդիկ ո՛րքան երջանիկ եղած են իրենց ներքին կեանքին մէջ, ա՛յնքան նաեւ արդիւնաւոր հանգիստացած են իրենց պատկանած ասպարէզներուն մէջ. տարակոյսը չէ չի՞րթեցուցած զիրենք, դժուարութիւնները չըւարու՞մի չեն կրցած մատնել իրենց լոյսը. շարունակ քայլած են դէպի իրենց նպատակի կէտը, վստահ, անվեհեր, անդէտ իրենց ճամբուն, բայց մտադրու միշտ Աստուծոյ:

Հաւատքին երկրորդ պարզեւն է սիրտը զերծ պահելը աւելորդ նախանձախոհութենէ. աւելորդապաշտութեան կամ նախապաշարեալ հաւատքի՛ն գործն է անհարկ եւ անկարգ եռանդով բացավառել զգացումները. մաքուր հաւատքը կ'ոգեւորէ միայն բնականոն աստիճանի մը վրայ, բայց հաստատ եւ անփոփոխ կերպով, մինչ մոլեռանդութիւնը աղետալի ելեւէջներու կը մատնէ հոգին: Բաց աստի, ինչպէս իրաւամբ ըսուած է, նախանձախոհութիւնը յաճախ կոյր է. մոլեռանդ կուսակից կը դէ՛ կ'անցնի իր պետին դիտաւորութիւնները, առանց փոյթն ունենալու խորանալու անոնց մէջ: Այս է պատճառը որ կրօնական կամ բարոյական դրութեան իր հետեւողներ բռնագրգռած եւ խանգարած են յաճախ անոր հիմնադրին բուն ոգին, որովհետեւ ունեցած են նախանձախոհութիւն միայն՝ առանց անոր առարկային ճշգրիտ գիտակցութեան: Այդպիսիներուն համար է անշուշտ որ առաքելաբ. կ'ընէ զգնախանձ Աստուծոյ ունին այլ ոչ գիտութեամբ, ու անմիջապէս ետքը. «Ձի տգէտ են Աստուծոյ արդարութեան»:

Կարծէ՛ դիտել թէ ստգէտ այդ տեղ կը նշանակէ ոչ թէ անգիտ, որ յաւանայից կամ անմիջօրէն չգիտցողն է, այլ նա որ չ'ուզեց զիջնալ, այսինքն չի փափաքիր հնազանդի ճշմարտութեան, եւ չի կրնար ընդունել զայն իրիւն Աստուծոյ արդարութիւնը:

Ճշմարիտ հաւատքը այն է որ կոյր չէ բնաւ եւ հեռի է կուրացուցիլ ըլլալէ. անիկա կը ծնի հոգեկան լոյսն մը, չպատճառաբանուող բայց անառարկելի ներքին ապացուցութենէ՛ն՝ որ գիտակցութիւնն է ինքնին: Այս է իր ճշմարիտ նկարագիրը: Անով միայն կը բացատրուի կեանքի խորհուրդը. անով է որ մարդն ու սիրտը կ'ազգացուին իրարու մէջ իստգէտ ներգայնակութեամբ:

Այսպիսի հաւատք մըն է բուն քրիստոնէական հաւատքը:

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ՀԻՒՐԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

Ի ՀՆՈՒՄՆ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

Ա. Ի ՀՆՈՒՄՆ

Արեւելքի մէջ՝ աւելի քան ուրիշ տեղեր՝ մշտ նուիրական պարտականութիւն մը նկատուած է հիւրասիրութիւնը եւ Մենդոց Գիրքին մէջ նահապետներու պատմութիւնը ցոյց կուտայ թէ «Րքան ուշագիտի հիւրանկարութեան տառակայ կ'ըլլային օտարական ճամբորդները»:

Նոյն Գիրքի ԺԸ. գլուխին մէջ կը տեսնենք Աբրահամը որ երեք խորհրդաւոր անաքորդները կը հիւրընկալէ Մամբրէի Կաղնիին քով՝ Քերրոնի մօտ: Նահապետը օրուան տաք ատենը վրանից դուռը նստած էր. ան չի բաւականանար միայն ոտքի ելլելով, ինչպէս կ'ընեն սովորական ճամբորդներուն, այլ ի նշան յարգանաց կը վաղէ գիտաւորելու այդ ազնուական օտարականները, կը խոնարհի անոնց առջև ու իրրեւ շնորհ կը խնդրէ անոնցմէ՝ մնալ, ոտքերնին լուալ ու հանգստանալ (Մենդ. ԺԸ. 1-5):

Ղովտ նմանապէս կ'երկրպագէ եւ միւս նոյն խօսքերը կ'ուղղէ Սողոմ հասնող երկու հրեայակներուն. «Աղէ՛, տես՛րք իմ, կ'աղայեմ, ձեր ծառային տունը դարձէք ու գիշերը հոն անցուցէք. ոտքերնիդ լուացէ՛ք ու աւտուն կանուխ ելէ՛ք ու ճամբանիդ շարունակեցէ՛ք»: — «Ո՛ր, կը պատասխանեն անոնք, գիշերը փողոցը կը կենանք»: Բայց, կ'աւելցնէ Աստուածաշունչը, Ղովտ այնքան թախանձեց որ անոնք հաւանեցան իր տունը մտնել (Մենդ. ԺԹ. 1-3):

Իսահակի ամուսնութեան ատեն Ռեբեկայի եղբայրը Լաբան դէպի աղբիւրը կը վազէ գիտաւորելու համար Աբրահամի ուղարկած ծառան ու կ'ընէ անոր. «Եկ՛ուր, «՛՛՛ Ժիրոջ օրհնեալը, ինչո՛ւ համար դուրսը կեցիր ես. տունը պատրաստեցի քեզ համար, նաեւ սեղ մը՝ ուղտերուդ համար»: Ու մարդը, կ'աւելցնէ Ս. Գիրքը, տունը մտաւ. Լաբան ուղտերը քակց, անոնց յարգ ու ճարակ տուաւ, նաեւ ջուր՝ լուա-

լու համար եկուորին ու իր մարդոց ոտքերը (Մենդ. ԻԳ. 29-32):

Դարձեալ Մենդոց Գիրքը կը նկարագրէ եգիպտոսի մէջ Յովսէփի իր եղբայրներուն ըրած ընդունելութիւնը. «Վերականգուն Յովսէփի տունը մտցուց զանոնք, ոտքերնին լուալու ջուր՝ նաեւ անոնց էշերուն կեր տուաւ» (Մենդ. ԽԳ. 24):

Վերստին գտնանք Մամբրէի Կաղնիին քով: Աբրահամ ըստ հիւրերուն. «Պատումը կաք բերեմ ու սիրտերնիդ զօրացուցէ՛ք»: Հաց ուտել՝ երարայական բացատրութիւն մըն է որ ընթերցողը ընկ կը նշանակէ, Իրականին մէջ, սակայն, հիւրերը միայն չսրարեկ հաց մը չկերան. անոնց համար բարակ ալիւրով շաղուած թարմ շօթեր ու մատղաշ հորթ մը պատրաստուեցան, նաեւ կոգի եւ կաթ: Եւ մինչդեռ երեք հիւրերը ծառին շուքին տակ բազմած կ'ուտէին, Աբրահամ «անոնց քով ոտքի կեցաւ» անոնց զոյգ փափաքը կատարելու պատրաստաւ կամ գլրք մը առած (Մենդ. ԺԸ. 6-8): Ընթերցէ՛ք Վերջին էր միայն որ սկսան խօսակցիլ:

Հիւրասիրութիւնը մերժելը մեծ յանցանք կը համարուէր: Այս պատճառաւ Յօրիքին համար կը վկայէ թէ երբեք այդպիսի թերութիւն մը չէ դորձած:

«Իմ վրանիս մարդիկը չըսին.

Ե՛րբ անոր սեղանէն չէինք կշտանար: Օտարականը երբեք գիշերը դուրսը չէր մնար. Վասնզի ճամբորդին առջեւ դուռն բաց էր (Յօր. ԼԱ. 31-32) [միշտ]:

Նահապետական այս հիւրասիրութիւնը, իր շատ մը յատկանշական գիծերով, այսօր ալ կը գտնենք անապատի վրանաբնակ ցեղերուն քով:

Բ. ԱՅՍՕՐ

«Անապատին մէջ վրանը բաց ապաստանարան մըն է բոլորին համար»(*): Շէյխին վրանը, ճամբորդին յարմարութեան

(*) JAUSSEN, Contumes des Arabes au pays de Moab, էջ 80: Հետեւեալ մանրամասնութիւնները առնուած են այս շահեկան հատրճին:

համար, սովորաբար լարուած կ'ըլլայ միւս վրաններէն քիչ մը հեռու: Հիւրը ներս մտնելուն պէս քաղաքավարութեամբ կ'ողջունուի ու կը հրաւիրուի նստիլ երփնե-րանդ կապերին մը վրայ: Երբեմն, երբ յայտնի մէկը ըլլայ հիւրը, անկողին մըն ալ կը ձգեն կապերտին ներքեւ: Ապա ան-միջապէս կրակը կը վառի, բոհրած կամ աղացուած սուրճը կը պատրաստուի ու կը մեծարուի: Եէյլը եթէ աւելի պատուել ուզէ հիւրը՝ ու մը, ոչխար մը կամ հորթ մը կը մորթէ: Այդ արեսն հեղուսով մաս-նաւոր մեծարանք մը ընծայած կ'ըլլայ ար-ժանաւոր հիւրին: Կենդանին մորթուելէն վերջ հիւրը այլեւս կապուած կ'ըլլայ զինք ապահովանողին հետ ու ա'լ չի կրնար հե-ռանալ վրանէն: Սովորական հիւրի մը հա-մար բաւական կը համարուի պնակ մը ա-ղացուած ցորեն՝ հացի ու կարագի խառ-նուրդով:

Երբ հասնի ընթրիքի պահը՝ հրաւի-րեալները թեթեւ մը կը լուան աջ ձեռքերին ու գետնը ծալապատիկ կը բազմին պղինձէ կամ փայտէ ասիսի մը շուրջ, որուն վրայ շարուած կ'ըլլան կերակուրները: Իբրեւ սե-ղանի օրհնութիւն՝ Ամենօրումս Ալլահի անուան կարճառօտ աղերս մը ուղղելէ ետք՝ սրբորին աջ ձեռքերը միասնաբար կը միտին սկաւառակին մէջ, Հաղուսպէս է որ չէյլը ճաշակէ հիւրերուն հետ. անի-կա կը հսկէ սպասարկութեան վրայ ու կը խրախուսէ բազմականները սա խօսքով. Էֆլաու, Էֆլաու. Ազէկ աշխատեցէ՛ք: Գար-նան եղանակին կաթն ու մածունը նախա-մեծար կը համարուին որեւի կերակուրնե-րէ: Արարին համար ուսելը կարեւոր գործ մը ըլլալուն՝ ոչ ոք չի խօսիր սեղանի վը-րայ: Երբ մէկը ելլէ սեղանէն՝ տակաւին ուտելու ստիպում ընող չէյլին կը պա-տառանան. Սպապրու. Կշտացայ, Փառք Աստուծոյ, Սեղանէն վերջ բազմականե-րուն քիչ մը ջուր կը մատուցանեն ձեռ-քերին լուալու եւ բերանին ցօղուելու համար: Յետոյ ամէն մէկը իր նախկին տեղը կը զբաւէ ու կը պատէ գաւաթ մը սուր-ճին, որ անխուսափելի մեծարանքն է կե-րակուրէն վերջ: Այնուհետեւ երկար զրու-ցատրութիւն մը ծայր կուտայ ու սերտ մտերմութիւն մը կը հաստատուի հիւրին ու հիւրասիրողին միջև, որոնք առաջին ու

թերեւ վերջին անգամ ըլլալով կը տեսնեն զիրարը^(*):

Արարական գրականութեան մէջ պատ-մուած հետեւեալ դէպքը ցոյց կուտայ թէ մինչեւ որ ասորիճան յարգի է անոնց քով հիւրասիրութիւնը: Վրանարնակ մը իր հիւրը մեծարելու համար կը մորթէ իր աշունուզգի մատակ ձին, զոր քիչ առաջ մերժած էր վաճառել շատ բարձր գինով մը: Այսօր ալ տակաւին կան պէտէվիներ որոնք փնացած են բազմածախս հիւրա-սիրութիւններու հետեւանքով: Հաւանի Յոյն-Կաթաղիկներու արքայազնուհի իր ծխականեորուն աղքատանալուն մէկ պատ-ճառն ալ կը համարի ցածախաղէպ ու ձրի հիւրասիրութիւնները, որոնք օրէնքի կարգ անցած են երկրին մէջ^(**):

Վրանարնակը ինքզինք պարտաւոր կը համարի ամբողջ ժամանակը անցնել հիւ-րին քով՝ որքան որ անիկա ֆնայ իր վրա-նին տակ: Այն որ կ'ընդունի հիւրասիրու-թիւնը՝ նովին իսկ անձեռնմխելի ու նուե-րական լոնձ մը կը դառնայ, վասնզի միա-սին հաց ուտելը վրանարնակ ցեղերուն քով նուիրական ու հանդիսաւոր արարք մըն է ինքնին: Արարը կը մերժէ սեղա-նակից ըլլալ իր թշնամիին՝ վախճալով որ մի՛ գուցէ չկարենայ այնուհետեւ վրէժ-խնդիր ըլլալ անկէ: Սալատտին Հաստինի յաղթանակին իրիկունը արգիւնջ մընայ տը Շաթիյոնին օշարակ մը առնել իր վրանին տակ՝ երգուած ըլլալով երբեք չնհրել ա-նոր՝ իր յարձակումներուն ու խոստմեա-լանցութեան համար: Ընդհակառակը՝ նե-րում կը շնորհուի յաճախ այն թշնամիին որուն հետ միասին հաց կերուած է: Շատ շատ՝ վրէժխնդրութիւնը գործ կը դրուի բաւական ժամանակ անցնելէն վերջ:

Հայացոց՝ Մ. Ս. Ն.

(*) JAUSSEN, անդ, 81-82:

(**) LA TERRE SAINTE, 15 Մայիս 1900, էջ 160:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱԲԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

(ԹՈՒՍԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՆՕԹԱՐ)

Բայրը իր գրութիւնները, խմբագրական կամ ոչ, ստորագրուած կամ անստորագիր, զորս սփռած է երկամեայ լոյսին բոլոր թիւերուն մէջ, զինքը կը մատենէ բնականօրէն, ոչ միայն արտայայտուելու իր ինքնատուրութեամբը, որ երբեք խորհտակարար մօտեցող համարձակութիւնն է, այլ մանաւանդ իր խորհածը կամ ըսելիքը միշտ փոքր ի շատէ պատճառաբանուած կերպով ու ընդլայնօրէն ներկայացնելու այն իղձովը, որ իր խմացականութեան ամենէն բնորոշ գիծերէն մին է. այնպէս որ իր բոլոր յօդուածները, մեծ կամ փոքր, յաջողած կամ ոչ, ուսումնասիրութեան մը կը ձգտին. կը զգաւ թէ չուզեր բան մը հասարակօրէն ըսած ըլլալ ու անցնիլ. ու կը զգաս նոյն ատեն թէ աստիկ զուն ուրեք ճիշդ մը, բերում մըն է ընդհանրապէս իր մէջ:

Ըսինք նախապէս թէ Լոյսի եկեղեցագիտական նկարագիրը իր շատ սիրելի կանխամտածումն էր եղած. ասոր է արդարեւ որ կ'երթան միշտ նախ իր միտքն ու զրիչը անոր մէջ: Ու իր մտածումը կ'ուզուի ատոր՝ ոչ միայն ազգային այլ նաեւ ընդհանրորէն եկեղեցւոյ անկիւնէն նայած ատեն: Սրբ կը զրէ Դաւանաբանական միութիւն եւրոպայի քրիստոնէական եկեղեցիներուն մէջ՝ վերնագրուած յօդուածը, ուր կ'ըսէ թէ վարչական զգացումներ, գերազանցութեան տենչիւր են որ աստուածաբանական ատկութիւն գայացուցած են եկեղեցիներուն միջև, որոնք աւետարանական հաւատքի պարզութեան տեսակէտով մի են էապէս, երբ օրինքօրէն եկեղեցիները տիրազօրեցած երկու յօդուածներուն մէջ փափկութիւնս բայց յաջողապէս կ'ընդդիմաբանէ ականաւոր չ. Տիւնչէնի մէկ նկատողութեանը Հայ Եկեղեցւոյ դաւանական ուղղափառութեան մասին՝ յատկապէս Բիւթեանց ծառայողն մէջ, հակառակ որ նիւթը աստուածաբանական բնոյթի մ'ունի իսկապէս, ինք անոր կը մօտենայ եկեղեցագիտութեան ճամբով. զի հարցը կը նկատէ ծնունդ ոչ

այնքան քրիստոնէական բնազանցութեան մտածողութեան, որքան եկեղեցական մտայնութեանց:

Անցնելով ազգային եկեղեցագիտական տեսակէտով իր գրածներուն, անոնց մէջ ամենէն արժէքաւորն է ապահովաբար տալին և հինգ յօդուածներու շարքը, որ կրօնագիտական ուսումնասիրութեան թէ՛ իսկ և փորձ մըն նկատուի և Վարդապետութեան աստիճանները Հայ Եկեղեցւոյ մէջ՝ նիւթին վրայ, հապճեպով գրուած, դարձեալ զուրկ է կարեւորութենէ, ուսուցչական և քարոզչական այդ աստիճանին և պատիւին պատրաստութեան, տուչութեան, իրական և պարտուց մասին պարունակած պատմական տեղեկութիւններովը և գիտական տեսութիւններովը, առաջնորդողով Միութեան Դոշի կանոններէն, Տաթևու և Սիւնիաց զարոցներու ըմբռնմանէն և ձեռնարկութեան Մաշտոցի ընթերցումներու, խրատներու եւ արարողականաց խորհուրդէն: Մասնաւորաբար արտաբնէ հն մեր կրօնական անցեալին մէջ վարդապետական իշխանութեան այն շրջանը շինուած են երկայնիս այդ իշխանութեան մասին յայտնած անտարբերութեան նկատմամբ ըրած իր խորհրդածութիւնները: Կը զրէ այս հարցին վրայ՝ վարդապետական արժանեաց տիրացած հազեւորականի մը գիտութեամբ և գիտակցութեամբ:

Ճարտեղ ձոն և Բարսեղ Մաշկեղոցին յօդուածը եկեղեցագիտական նոթ մըն է լոկ, ուր կ'անդադառնայ Մարկոսի աւետարանին մասին ԺԴ. դարուն գրուած մեկնութեան հեղինակ Մաշկեղոցին համառոտութեան պատճառաւ է. դարու ձոնին հետ շփոթող սխալին վրայ. անդադարձում՝ որ առելի մը կ'ըլլայ իրեն, խօսելու այս մատենագիրին գրական եւ նոյն իսկ ազգագրական արժէքներուն վրայ, նոյն ատեն ճաշակ մը տալով անոր գործին, աշխարհաբարձուած:

Վոյտոյի գիրը մեր գաղափարականութեան մէջ, եւ Նալեան եւ Նարեկացի, ԺԴ.

գարու երկու մեծ պատրիարքներուն արժանեաց պանծացումին նուիրումը երկու գրութիւններ, կը ցուցնին ուժգին նախափորութիւնը, զոր միշտ ունեցած է սնունդ մատին, անուշտ արդարապէս: Երկրորդը կը ներկայացուի իրեն մէջ գլուխը այն ուսումնասիրութեան, զոր ինքը նախահիմարին մտադրած է եղեր ընել: Լոյսի մէջ 12 յօդուածներու վերածուած այս գլուխին ընթերցումը, որ իր կարգին կը պահանջէ մեծ համարեութիւն, կարողացողին մէջ կ'արթնցնէ սակայն հիացում՝ մեծագոյն եւ այն համարեութեան վրայ որով Բարգէնի խնայ է կարգաւ նախնայի իսկապէս մեծաթիւ բայց անհանդուրժելիօրէն շուայաբանութեան պատճառաւ դժուարընթեանի այդ հատորը: Իր վերլուծումը այդ մեծագնահատած գրքին վրայ՝ թէ և ուրիշ ուրիշ գրեցնէ ընթերցանութենէն խոնջած մշտքի թուլացում, բայց կրնայ տալ գաղափար մը հոգեւին այն յարումին մասին, զոր նախնայ, ինքն ալ հոգեւոր մատենադար արդարեւ, ունեցած է նարեկացիի համար, առանց որու անտարակոյս իրեն համար կարելի պիտի չլլար անոր խորագոյն հասկողութիւնը, զոր ինքն ունեցած է ամենէն աւելի:

Աւելի գեղեցիկ են Վերլուծութիւնները, զորս քստ պատշաճի աւուրիտ կ'ընէ Տէրունի և սուրբերու տօներուն, մասնաւորաբար զատկանց, այսինքն Զատիկէ մինչեւ Բ. Մագիզարդ իրարու յաջորդ կիրակիներուն եւ Որդւոյ եւ Թոռանց, Ս. Սահակի, Կ. Պոյտոյ ժողովին, Կիրեղեանքու եւ Օսեցոյ, Որոտնեցոյ և Տաթևացոյ տօներուն առթիւ: Ստոյգ է թէ ասանցմէ ոմանք հազիւ թէ յօթեր են կամ առաւելն կրօնաքարայական խորհրդածութիւններով համեմատած բացատրութիւններ. բայց կան նաեւ որ ուսումնասիրութեան ձեւը կ'առնին իրենց հմտային բովանդակութեամբ, ինչպէս Տերեման Խաչինը, ուր խաչին յարգանքը կրօնախօսական եւ հոգեխօսական մտածումներով բացատրելէ եւ խաչապատեւրեան իսկական քրիստոնէական իմաստը պարզելէ վերջ, Պաղիկեան եւ Թոնգրակեցի ազանգաւորներու խաչամարտական ըմբռնումներուն կը գէմանդիմանէ Օսեցիի եւ Ծնորհալի տօնութիւնները, իրեն Զատագողութիւն Հայ Եկեղեցւոյ խաչապաշտ ըմբռնումին: Նոյնքան հետաքրքրական են Կ. Պոյտոյ ժողովին բայց մանաւանդ Օսեցիի, Որոտնեցի եւ Տաթևացի տօներուն առթիւ գրածները:

որոնց մէջ բուն իսկ եկեղեցագիտական ոգւով կը պատկերացուի այդ մեծ սուրբերուն ժամանակը, կհանքը ու դործը, և Հայ Եկեղեցւոյ աստուածաբանական մտածումին մշակման առթիւ իրենց կատարած մեծ դերը:

Շատ աւելի եկեղեցագիտական բնոյթով գրութիւն մըն է Վասննք ձեռնագրութեան մակագրուած յօդուածը, որ կանոնաւոր հերքում մըն է Լեմնաւերի մէջ Բրօֆ. Կոնիքիի կողմէ նոյն խորագրով հաստատակուած յօդուածի մը, որուն մէջ, մեծանուն հայագէտը կ'ուզէ ցուցնել թէ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ Եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան կանոնը շարագրած է Առաքել վրդ. ԺԻ. դարուն և թէ հետեւաբար, աւելի առաջ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն չը կար Հայոց մէջ:

Որովհետեւ Բրօֆէսէօրը իր կարծիքը կը հիմնէ Ո. Ղազարու Մատենադարանին 1216 ին գրուած Մաշտոցի մը վրայ, ուր կան միայն Սարկաւազի, Երէցի ձեռնադրութեան, Առաքանի, Եկեղեցւոյ հիմնարկութեան, պղծեալ Եկեղեցիի, խաչի, ջուրի օրհնութեան եւ Քահանայաթաղի կանոնների, Բարգէնի մատենանիշ կ'ընէ շատ աւելի ասով գրուած Մաշտոց մը, որ չորս կանոն միայն կը բովանդակէ. անոնցմէ մին ալ ըլլալով Եպիսկոպոս ձեռնադրութեան կանոնը. ու պատշաճօրէն կը զգացնէ թէ մեր մէջ ինչպէս մինչև վերջինս, քանի մը տեսակ Մաշտոց կը կազմուէր. այն որ քահանայից համար առձեռն գործածութեան կը ծառայէ, այն՝ որ կը պարունակէ մինչև քահանայ ձեռնադրութեանց և ուրիշ օժութեանց կառնները (Մայր Մաշտոց), եւ վերջապէս այն՝ որ եպիսկոպոսի, կաթողիկոսի, թաւաորի ձեռնադրութեանց եւ միւսոնի օժութեան կանոնները կը բովանդակէ, եւ որ, հասկնալի պատճառաւ, միշտ սակաւագիւտ է եղած, եւայն:

Յիշուած այս գրուածքներու խմբումին կարելի է թերեւս կցել նաեւ իր այն գրուածքները, որոնք աւելի եկեղեցագաւաարակապիտական նկարագիր մը ունին. զոր օր. Բիւշնի կ'ուծանայ ժողովուրդը իր եկեղեցիէն, Բիւշնի կը տաքանալ ժողովուրդը իր եկեղեցիին, Վենցազագիտութիւնը Եկեղեցւոյ մէջ, Վերջական կրթութիւնը, Երաբանականութեւ, Եւայնի մայր խնդիրներէն առաջինին համար, որուն կը նուիրէ չորս յօդուածներ, պատճառ կը ցուցնէ նախ՝ յիսալ գիտական հիմքերու վրայ գրուած հա-

մայիսարհական լայնախոհություն մը, որ ամեն տեղ ի վերջոյ յանգած է կոծնական անտարբերութեան, յետոյ՝ մեր մտաւորական եւ գաղութական կրթութեան մէջ զանազան արտաքին ազդեցութիւններ չեղուքացնելու մասին անփութութիւնը եւ միջոցներու չգոյութիւնը, ապա՝ մեր եկեղեցական պաշտամունքին ինչ ինչ կողմերով ալեւս անյարմար ըլլալը մեր ժողովուրդին ներկայ կենցաղական դրութեան, եւ վերջապէս Քահանայական խնդիրը, որուն նուիրած է արդէն ընդարձակ խմբագրական մը Լոյսի չորրորդ թիւին մէջ։

Իբրեւ դարձան այս ամէնուն, այսինքն տալիքներու համար ժողովուրդը իր եկեղեցիին՝ Նոր յողանածաշարքով մը կ'առաջադէմ նախ պաշտամունքի լեզուն հասկնալի դարձնել, ու, զարմանալի՝ արդարեւ, այդպէս ըսելով կը հասկնայ զբաւար ընթերցումները յստակ, ոգելից եւ հասկնողի գիտակցութեամբ ընել։ Երկրորդ՝ բնմար խօսուն եւ կենդանի գարձնել, զայն զնելով ժողովուրդին հոգեկան կարիքներուն համապատասխան վիճակի մը մէջ։ Երրորդ՝ եկեղեցական երաժշտութիւնը նորոգել եւ կանոնաւորել ազգային ճաշակի եւ քրիստոնէական ոգւոց համեմատ բարեկարգելով եւ ձայնագրական գիտութիւնը ընդհանրացնելով։ չորրորդ՝ հոգ ասանելով որ կրօնական արուեստը, զոր օր. եկեղեցական նկարչութիւնը եւ ճարտարապետութիւնը խօսին հաւատացեալներու թէ՛ կրօնական եւ թէ՛ գեղագիտական զգուշմանքով. և վերջապէս վերցնել այն անպատեհութիւնները (եկեղեցւոյ մէջ խօսիլ, եկեղեցւոյ մէջ արգել կեցուածք ունենալ, անկա չլրարելով, և յետոյ եկեղեցւոյ մասին քանի եւ զրոյով խօսիլ ի դէպս և յանգէպս) որոնք կը նուազեցնեն անոր պատկառանքը։

Այս հարցերու նկատմամբ ատեն Բարգէն, բուն իր գերին մէջ, կ'արտայայտուի համոզումով ու հոգւով։ Այժմ մանաւանդ, եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան հարցին առթիւ, կարելի է մէկէ շատ աւելի թելադրական կէտեր գտնել իր նկատողութեանց մէջ։ Այս վերջին տեսակէտով մասնաւոր՝ քիչ հետաքրքրական չեն «Փոփոխութիւններ ձայն եկեղեցւոյ մէջ» հրկու յոգուածները, որոնց մէջ կը խօսի մասնաւորաբար Գ. Պոյի եւ չափով մին ալ գաւառներու եւ կեղեցիներու կահաւորումի մասին, ցոյց տալով թէ ինչպէս մեր սրբազան ճարտարապետութեան, երաժշտութեան, նկարչութեան պէս, եկեղեցական զգեստները,

ներքին կահուկազմածին ձեւը, բարեպաշտական իրերը, զոր օր. մոմը, որ առաջ մեղարամ մէջ միայն, զարմանալի կերպով փոփոխութեան ենթարկուած են ժամանակին հետ, տեղի տալով աշխարհիկ՝ երբեմն նոյն իսկ շուկայիկ ճաշակներու, և այդ միմիայն եկեղեցական իշխանութեան կողմէ հակա կշիռի մը չգոյութեան պատճառաւ, որ արդէն բացատրութեան անկաթօտ կարգ մը անզանցառելի պատճառներու, զոր օրինակ, թէ՛ ալքերու և թէ՛ կլինեալ հազուատին նորակերպութեան եւ թէ՛ եկեղեցւոյ մէջ կապերեղէն փոռած քի տեղ նստաւորանի հաստատման եւ այլն հետեւանքով ինքնին յառաջ եկած են աղօթելու կերպի և պաշտամունքային այլ տարբերութիւններ, եկեղեցւոյ արեւելեան նկարագիրը այլայլ լիւն առանձնաւ։ Բայց այս ամէնը կը դիտէ քննադատի ողջմտութեամբ լոկ։ Այդ փոփոխութեանց մէկ մասին անարդար և անպէտ լինելը զգացնելով հանդերձ, ուրիշներուն կարեւոր եւ անտեղիտար լինելը զգացնելով։ Իր դիտումն այն է միայն թէ ինչ որ կրնայ և պէտք է փոխուի՝ փոխուի ոչ թէ դիպուածով կամ քմահաճօքով, լուսարարի՝ թապականի՝ ուխտաւորի կամ նոյն իսկ եկեղեցականի փափաքին վրայ կամ կամէնութեամբ, այլ իշխանութեան կողմէ և կանոններու համեմատ։ Ու անիկա աւելի քան արդար է անտարակոյս։

Այլի քահանաներու վերամուսնութեան մասին իր դրածը լուրջ հոգեւորականի մը շատ զուսպ արտայայտութիւնն է։ Իր համոզումն այն որ այդպիսիները կարենան վերադառնալ ընտանեկան կեանք կազմել, բայց եկեղեցական կանոններու բացորոշ ընդդիմութիւնը եւ ժամանակին կլինիլոյ համոզիկոսին, Սրուսաղէմի պատրիարքին և մանաւանդ Օրմանեանի մաղխարական միութեան գրին ճնշողին տակ գալարման միայն պարզելէ վերջ, իր գրելը ուր ուրեմն կը խաղաղի դժուարութիւններէն ալ բարի արգիւնքներ զուր բերելու խրատականներու մէջ։ Դիտելի է սակայն որ, երբ Կիլիկիոյ Սահակ Մեծնողիկոս, հակառակ ընդհանրական հայրապետ Գէորգ Ե.ի կողմէ այդ մասին արտոնած թոյլտուութեան, Կիլիկիոյ իր թեմին մէջ միշտ պահեց այլի քահանաներու վերամուսնութեան արգելքը, ինքը յետոյ Կիլիկիոյ Աթոռակիրը դառնալէն ետքն ալ չդիտեց այդ ուղղութեամբ իւրն դիւրնել։

Երկամայ Լոյսին մէջ Բարգէնի մնացեալ յոգուածներուն մէջ կան որ մասեր

նադրական են, ինչպէս Սահակ-Մեսրոպի տօնին առթիւ դրածը, ուր համաօտանակի բայց շատ ճիշտ գատումներով կ'ապացուցանէ թէ ո՛րչափ անկայուն պիտի մնար Հայութիւնն մէջ Լուսաւորելի գործը, եթէ երկու անմահ ստրբերը կրցած չլլային ազգայնայնիւ դալն. կան որ գրական են պարզապէս, ինչպէս Վեբ աշխարհաբարբը վերնագրին տակ գրածը, որուն մէջ կը չեւտէ մեր արդի գրական լիզուն դասական հայերինէն եւ գաւառաբարբառներէն առնուելիք տարբերով ճոխացնելու հարկին վրայ:

Ասոնցմէ դուրս, մնացեալ բոլոր յօդուածները քարոյներ են կամ կրօնախօսական գրուածքներ: Ասոնց կարգին կը զընենք նաեւ «Աւագ շարթու առթիւ», Ջաւիկներ, Աւագ Հինգշաբթի եւ իր շուրջը յղուած խնդիրները, եւ «Խաչվերացի տօնին առթիւ», որոնք թէև տօնագլխաւոր լիզուններն են, հայկական եւ եւրոպական անկիւններէ դիտուած, բայց ունին նաեւ կրօնական խորք: Թէ՛ քարոյներուն եւ թէ՛ կրօնախօսական գրուածքներուն մէջ, որոնց ամենէն գեղեցիկներն են «Իմանալին թարգմար», «Քրիստոսի յարութիւնը», «Քրիստոսի փրկագործութեան արդիւնքը», «Բարձր կեանքը», նոյն ինքն է որ տեսանք իր «Քարոյիչներու հատորին մէջ. թերեւս յաճախ անարուեստ, բայց յաճախ աւելի խոր. քրիստոնէական բարձր ճշմարտութիւնները ժողովրդական դարձնելու բացորոշ ճիգէ մը միշտ տարուած:

Շատ աւելի հետաքրքրական կրնանք նկատել, ինչպէս կ'սկսեալէինք Սիոնի նախարդ թիւի մեր յօդուածով, «Լոյսի լուսաբանութիւնները»: Այս հարց-պատասխանները, ըստ մեզ, ամենէն աւելի այն կը նշանակին թէ Լոյս կրցած է կրօնական եւ եկեղեցական հարցերու շուրջ բաւական արթնատուութիւն ստեղծել: Ասոր ապացոյց է մասնաւորաբար այն պարագան որ Լոյսի երկրորդ տարին (1906) մէջ շատ աւելի են դաւած հարցումները, որոնց մէջ գրեթէ չկան անկարեւոր նկատուելիքներ: Իրոյնի է նոյն ատեն որ իմադրութիւնը լրջօրէն կը գիմաւորէ ժողովրդային այդ շահագրգռութիւնը եւ խնամք կը դնէ անոնց տրուելիք պատասխաններուն մէջ, երբեմն գիմելով նոյն իսկ աւելի բարձր հեղինակութեան. այսպէս, Փճնասեւր (Օրմանեան Ս.) է որ տոմարական հարցումի մը եւ հիւզահամարի եւ խոստովանանքի վերաբերեալ խնդիրներու, եւ ճանաչանալի վերաբերեալ փոփոխութեան հարցումի մը՝ կը պա-

տասխանէ այնքան յոտակ եւ հատուկ բարձր, որ զինքը միայն կը ստորագէտ: Բարբազնի տուած պատասխաններն ալ պէտք է ընդունել թէ ամէնքն ալ հրահանգալից են, կամ եկեղեցական կանոններու վրայ հիմնուած ըլլալով եւ կամ ուղիղ դատումով պատճառաբանուած: «Մատուցի վերայ» գրածը եկեղեցական բանասիրութեան խիտ էջ մըն է. կանոնագրութեան հմտութիւն կը ցուցնին ամուսնական եւ ընտանեկան հարցումներու առթիւ պատասխանուածները. իսկ բոլոր միւսները կը պարունակեն զոհացուցիչ եւ օգտակար տեղեկութիւններ եւ հասարակ իրենց եկեղեցին սիրելիք եւ կրօնաբարոյական զգացումներով երկիւզած հոգիներու համար:

Բարբազնեան Լոյսը, թէեւ երկու տարի միայն (1905-1906), ինչպէս եղած էր խմբագրին եւ հրատարակչին առաջագրութիւնը, շարունակուելէն վերջ կը դադրէ ընդ միշտ, հարկ է ըսել սակայն թէ իր գոյութիւնը առուպի անցք մը չէ եղած մեր ժամանակակից կրօնական գրականութեան մէջ. անոր երկու հատորները, իւրաքանչիւրը 52 թիւերու անխափան շարք մը, ցարկ կը պահեն եւ պիտի երկար առեն չկորսնցան իրենց արժէքը կրօնական եւ եկեղեցագրական պարագումներով ըզրազող որ եւ է անձի եւ նոյն իսկ մտաւարականաց համար: Շահեկան է ան իբրեւ չափով մը գէթ ցոլարանը այն ոգին, կրօնի եկեղեցան եւ ազգային բարոյականութեան շունչովը շաղուած այն ոգին, որով Թուրքիոյ Հայութիւնը, Օրմանեանի պատրիարքութեան այն ատեն այնքան մղձկուող զգացումով օրերուն կրցաւ վերջապէս իր ինքնութիւնը քաշքշել կրթական եւ եկեղեցական ֆաներու մէջէն, այսպիսի գրականութեան մը մէջ գտնելով ոչ սակաւ միութարութիւն: Անոնք որ մօտէն եւ անձամբ ճանչցած են անոր խմբագիրը, ողբացեալ վեհը, եկեղեցագրական էջերու այս հաւաքումին մէջ պիտի գտնեն իրապէս վերջը իր հմտութեամբ, իր նախանձախնքը իր հմտութեամբ, իր ժողովրդանուէր եռանդովը, իր անխնայ գրողի եւ խօսողի եւ անկեղծ ու անվերապահ, բայց նաեւ ստեղծող սրտի այն տրպարովը, որ ինքը եղաւ:

(Շարունակելի)

(12)

Գ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ճամբան քեզի կ'առաջնորդէ, գոց աչքով

Կրնաս երթալ, ամպը վերէն, քաղք հոս

Պիտի գրծեն գետերու պէս մեծահոռ

Վրնիս պատկերը երազին լուսաթով:

Այսպէս պիտի երթաս այգին, կամ բլուրէն՝

Ծովին դէմ բոք աղեղի պէս կորացած,

Պիտի իջնես հոն ուր մանկութիւնդ է ծաղկած,

Անհուն պարտէզ ուր աստուածներ կը պարեն:

Պիտի նորէն հաղորդուի՜ս ջուրին հետ

Որ լուսադիւր ծամէն քեզի կը կանչէր,

Օրերը հին պիտի՝ արթընման փու ձայնէդ,

Երբոր հնչէ ուրախութեան մեղեդին

Միջօրէի ծառերուն տակ ոսկեջէր,

— Պար բռնէ՛, խեղճ, այս վերջին տուն է կեանքին...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ՏՈՒՆԸ

Ծառերու բոյրն արեւազօծ.

Պարտէ՛զ ուր կար

Փեթակ մը ժիր,

Խոռոք կրեայ մը այգիէն

Բերուած աւան, այգեկութիւն, ջրդուն համար

Որ ջրայ մընաց իր անցեալովը լուսեղէն:

Հոն շնչազուրկ առարկաներն իսկ հոգեբնակ
Էին

Խաղի

Կամ Աղօթքի յիշատակով.

Ու ամէն ձայն խոստում մըն էր. ամէն հերմակ

Տեսիլ՝ անուշը զարունի մը սիրաթով:

Կոչնակը հո՛ն կը հասնէր: Խուցկը վարդերուն

Կը ծառալէր մինչեւ լիւած անկիւններուն,

Մինչեւ ծամերն հիւսուած կընոջ մը Սրբունի

Որ աչքերուն կախարդանքին երազօրէն

Կը յայտնուէր, ու

Դէմն անոր կը տեսնէի

Իրիկուան բաց ու ոսկեջուր պատահանէն...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ՄԱՍԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ ԱՎԵԱՐԿՆԵՐ

ՄԱՌԱՍԷԱՅ Գ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՑԱԹԵՆԻԱՆԻ. Հայոց կաթողիկոսն էւ իր ժամանակը: Գրեց՝ Ղ. ՆԵՐՍԷՍ Վ. ԱՆԻՆԵԱՆ. Վիեննա, Միխայիլով Գալարմ. էջ 473. գրի 4 ժր. զուգեղնակամ:

Շատ բարեղէպ մտածութեամբ մըն է որ բազմամտաւ Միխիթարեանը բերուած է այս աւագրաստագրութիւն պատրաստութեան, մեծածառն կաթողիկոսի մը կենանքին և գործունէութեան և ժամանակի ուսումնասիրութեանը նուիրելու համար աւեր յիշատակին, իր մահուան 300 ամեայ տարեդարին (1637—1933) առթիւ — Մովսէս Գ. Տաթևացի մէկն է արգիւրի աննշմէ որուն ոչ միայն ներկայացուցիչն այլ նաև ու նոյն իսկ կերտողն են իրենց ժամանակին: Մայր Աթոռի երկինքը, Սիւնէի էջմիածնի փոխարդութեանէն վերջն ալ զիս իբր երկու դարի միջանոց մասշը փարատող առաջին, ու ամենէն պայծառ դէմն է ան: Իրաւամբ իր անուան է կապուած վերանորոգութեան և վերածննդութեան այն կարեւոր շարժումը, որ իբրմով սկսուած և իր յաջորդներէն՝ Փիլիպպոս Ալեքանդրի, Եակոբ Ջուլիպցիի, Ղազար Ջալեցիի, Սիմէոն Երևանցիի ևայլն միջոցաւ և յետոյ մինչև ի. դարու սկիզբը աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ շարունակուած, Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական կնքորդը գրաւ իրեն արժանի դիրքի մը վրայ: Այս պատճառաւ, իր մասին կարող գրիչն մը մանաւանդ կատարուած ուսումնասիրութեան մը ստուգիւ պէտք է նկատուի ընդ պատմ մը Հայոց եկեղեցւոյ պատմութեան 1507-1633 շրջանի համար, ինչպէս զիստէն է եղած հեղինակին: Լ. Ակինեան իր այդ առաջարկութիւնը կը կատարէ ձեռնահասութեամբ, աչքի առնելով ունենալով իր նիւթը շոյափող ըտրը հրատարակութիւնները, մասնաւորաբար ժամանակակիցներու գործածքները, սպասած և անտիպ, յիշատակարաններ և արձանագրութիւններ, օտար և հայ գիւտնական վաւերագիրներ, որոնցմէ ազգայիններէն կարեւոր մասը մը կը թուի տեսած ըլլալ իր վերջին Հայաստանեան ուղեգրութեան ընթացքին: — Գործը բաժնուած է երկու մասերու. Ա. Կիսմիսի ամսամակը. Բ. Գործունէութիւնը: Առաջինին մէջ, արագ բայց մանրամասն յատկերութեամբ կը բարուի միջոցի անոր ամբողջական կենսագրութիւնը, կանգ առնելով իր կենանքին մէջ մի անգիտուն և անհաշտ և իր նկարագրի: Իր աշակերտութիւնը՝ զառ ոտոս ժամանակին ամենէն նշանաւոր հոգեւորականներէն Սրապիոն Ուռույցիի և Գրիգոր Կեսարացիի. դարագացման և հրահանգութեան փափագով համարողութեանները Ամիր, եկեղեցւոյն անապատները, մինչև Սիւնա, Երուսաղէմ և վերադարձն ի Սիւնա ի. ք. տարաշխարհի մէջ կատարած ուղեգրութեանց և ուխտաւորութեանց ընթացքին չանած ժողովրդականութեան և փորձառութեան իր ըր-

նաշխարհին մէջ յանկարծ փոխարկուելը նախանշանաւորութեան՝ ի տես հեղեղեցական, վանական, մտաւորական և բարոյական ինկածութեան, որուն թաւար էր դարձեր, այդ միջոցին մանաւանդ, թուրք և պարսիկ ընդդիմադրութեանց կոխան դարձած Արևիշահայաստանը, էջմիածնի գահուն և իշխանութեան փոփոխութեամբ վիճակը, երբեք և աւելի արժանակցութիւններու երեսէն, իր աւանդէն ցաւաղին հետեւանքներով: Այդ ամէնը Մովսէս Տաթևացիի կենանքի դիմին վրայ տալանքով թիւն մըն է տխուր պատկերներու, որոնց մէջ կը տեսնեն անձնական և դասակարգային շահերու անմիտ կոխը մաքուր արժանիքի մաքուր զուէն դէմ, որ սակայն, իր իտալիան մտաւեւեւումով միշտ հզօր, քաջալերուած քանի մը մտերմներու սրտակցութեամբ, իր սրբակեց վարքով է առինքնող թեմով, կը տիրանայ արագորէն անաղ ժողովրդականութեան: Իր քաղաքականաւորները կամայ ակամայ կը խռնարհին իր առջև: Երևանի բռնակցը, Ամիրգուշայ խան, կը կապուի սրտանց իրեն հետ և կը ստիպէ նոյն իսկ որ, քաղաքէն ոչ շատ հեռու, Անանիա առաքելով վերադարձած ուխտատէրին վրայ կազմակերպէ վանք մը, իր գրութեամբ կազմուած միարանութեամբ մը: Այս յաջողութիւնը չուզէտը կ'ըլլայ իր նորաւոր յաջողութիւններուն շնորհիւ: Կարճ միջոցի մէջ, իրն եւ քաղաքը լուրջութեամբ Արարատեան նահանգի, ուր Գողթն Վ. Մովսէսի հետ հոգեւոր կենդանութիւն կը նորաւորուի: Եկեղեցւոյն ինքնուրուի՝ զոր իր երկի մեծ ստիպը Մեղիթիսի կաթողիկոս Ժիրայոսի կու տայ իրեն 1625ին, իր իսկ դատարկութեամբ Ս. Անանիայի վէճ, էջմիածնի լուսարարութիւնը՝ որ ասին կը մաքրագործէ և կը բարեկարգէ վանքը, և անոր մշտական ապահովութեան յաջողութեամբ կը դրաւ ամենէն սերտը, և վերջապէս կաթողիկոսական արժան, ուր կը բարձրանայ 1629ին սկիզբը, և չորս ու կէս տարւոյ կարճ բայց բազմաբնակ պայտօնավորութեան մը վերջ կը վախճանի 1633 Մարտ 21ին, այդին լուրիւն համար ծանր սուգի օր մը: — Լ. Ակինեան այս ըտրը կը ներկայացնէ դասաւորած զիստաւորութիւններով, յաջակ ու կենդանի արտայայտութեամբ, թուականներու, մասնաւորաբար ձեռնագրութեան և մահուն, վերջնական հնչողմով: Գործին այս Ա. մասին մէջ յատկապէս շահեկան են Ը. Գուլիքը, ուր իրապայտօրէն կը ներկայացուի քաղաքական դժբախտութեանց և ներքին անկայնութեանց պատճառաւ քայքայման ժառանգած էջմիածնի վիճակը. Թ. Գուլիքը՝ ուր կարելի եղածին չափ կը լուսարարուի դէմքը Աւետիս կաթողիկոսի, որ ժամանակին ամենակիցներէն էր և Երուսաղէմի մէջ Պարոն Տէր Գրիգոր պատրիարքի ձեռնադրելը, և որ, սակայն իր հանդարտ բարքին և անպաշտել կենանքին համար առաւորայի իսկ չէր եղած Դաւիթբեկ զաւարթութեան վերջապէս, Ժ. Գուլիքը՝ որ նուիրուած է Միխիթա վարդապետի կուտած անձի մը, որ ոտու ճղնաւորի և ռեւագործի, խուժանակութեան և աղանդաւորի խառնակ վերադրով անհեթեթ տիպ մըն է, և

նայ այս տեսակետին դիտուած ատեն: — Աւելի պարզելով, մեր պատմութեան ամենէն նեղ օրերուն, երբ վատարանայ աշխարհի բոլոր ջրիտոռներայ Տէրութեանց վրայ ամենազօր ազդեցութիւն մ'ունենալու կարծիքն ունէր և կուտար այլոց հետ, մեր ժողովուրդէն ոմանք մտածումը ունեցան երկրորդական կէտերու շուրջ ղոհողութեան, յառաջ թափաքական բարիլաւումի, բայց շուտով պատմութեամբի եղած, նստանշեցին վճռադէտ: Հոռոմ, սակայն, երբեք չզարգեցրուց իր հաւատոյ տարածման փանքերը: Լէնկիթմուրեան նախնիր-ներէն վերջ, թուրք-պարսկական ոռոխութեանց տարածմանը շրջանին, երբ Հայաստան գոյութեան արաւոր ճգնաժամը կ'ապրէր, հոն հաստատուած Հատին առաքելութիւնները նորէն չհազարծեցին առիթը: Ժողովարանայ պատմութեան, նախական նպատակ, սպազդութեան, հայերէն Աստուածաշունչի հրատարակութեան և զգրոցի ու ամենէն չտոյ ջուղայեցին Հայոց Եւրոպական նահանգներուն մէջ առեւտրական դիւրութեան խայծեր ցուցնելով կենսիքի զոհաբերին պայմաններու մէջ տուայտող մերայնոց: Կարողանալով երկուստեք միշտ և շուտով յաշտուիցն յայտն: Եւ իրերը չկրցան անցնել ազգին խղճմանը: Եւրոպական գիծն անցին: Այս է այս դատուն վերաբերուած այդ յարաբերութեանց ամբողջ էութեանը: Վատերաբերուն — թղթակցութեանը էլ միմայնիք և Հ. Տ. Ժողովոյ, կամ այս վերջինին և նախնական լատին միտինին միջև, արձանագորութեանը Հ. Տ. Ժողովոյ կային — Եւրոպայով ծանրաբեռնուած է այս գրքին վերջին մասը: Գաւառութեան կամ: հաստատոյ ի Հայտնի մէջ կարծես տալով անոր, զայն միայն կը հաւատասեն: Գա՛մ բացբոջ մերժում ինչպէս է Միլլէրիսի կաթնիկի կողմէն Հոռոմ ուղղած մէկ նամակին մէջ, և կամ մերկուստեք սիրալիկ յարաբերութեաններ և անկկալութիւններ, եւ Հոռոմէն միշտ յարձնաբարութեան նախնական իր առաքելութեան հետապնդելու և մասկելու Հայոց մօտ: միութեան գործը: Գարազան շատ աւելի պարզ է Մովսէսի կաթնիկի կողմէն արժեք: Թէ՛ նիկոլի ամբարշտութեանց երեսն բռնադատուած եկեղեցիներ համար Գաղին և Լեւոյց արքունիքը բռնած դիմումներուն, և թէ՛ իրեն և իրեններուն հետ ստեղծ տեսակցող պապական ներկայացուցիչներուն ուղղած խոսքերուն մէջ չկայ գոյն նշույլ մը զաւանական տեղատուութեան: Գայով Գրիկոյր կեսարացիէ առ Մովսէս, իրեն վարժապետէն աշակերտին գրուած խիտ աղղաբարապրին, անիկա Պոլիս հասած չափազանցեալ լուրերու կամ լատիններէ տարածայնեւած դրոյշներու հետեւները միայն կրնայ լինել ինչ աշակերտ միայն կրնայ ըլլալ: Հ. Ակինեան քաջ գիտէ թէ Մովսէսի և իր գործակիցներով կազմակերպուած եկեղեցական, վանական, իրթական և քաղաքական մեռնաբոլոր-աբոլոր բան չէր եղի ոչ վերկենցաղումը դեռ երկու զար առաջ իր բարձրագոյն կարգացումին վրայ եղած Սուրենայ զարգացն, որ Արարիւնեան, Գաւառեանց, Ուրտոնի և Տաթևի վանքերուն մէջ հոգեւորական

բանակ հասցուցած էր Ունիթոռեանց յարձակումները վերջնական համար: Մեծ Անպաշտի և իր ջորը միաստաններուն կազմակերպելը չէր կրնար տարբեր ուղղութեան հետեւի: Հ. Ակինեան կողմէն այդ մասին յառաջ բերած պատմաբանական ընդլայնումները՝ ի հակառակէ՛ն՝ զայն միայն կ'ապացուցեն: — Վերջին քանի մը զուգնեցուց մէջ կը խոստար Մովսէսի և Փիլոսոփի վարարբութեանց վրայ, առանց բառ մ'իյն ըսելու այն վերջինին երկերես նենգութեանց մասին, ընդհանրական անկարելիով անոր առաքելական և գրական ասպարէզներու մէջ արդիւնաւէտ(!) գործունէութեան: Հայ վանառականութեան և (Հոռոմի) Ս. Աթոռոյ, այսինքն Ջուլայեցի Հայեցուն ընծայուել խոստացուած դիւրութեանց մասին՝ ի գին հաւատոյ, Հոռոմի մէջ զարգացող մը բանալու փորձերու մասին, որոնք չըմտլիկ հուրի խաղեր միայն եղան մինչև վերջը: Հոռոմի մէջ հայերէն տղարանի մը մասին, որ կար արդէն Հայոց մէջ լատինական գրուածքներ միայն տարածելու համար, իսկ երբ առաջարկներ եղան անկէ հայերէն Աստուածաշունչի մը հրատարակելու, զաւանական սակարկութիւնները նորէն խափանեցին զայն: — Վերջին գրուած է Մովսէսի կաթնիկի կողմէն մատենագիրը վերաբերուածը, եւր մատենագրարար յառաջ իր երեսի Տաթևայնի զգայուն մէկ ուրբոց իր առաջին Մապիւն Ունայեցուց մահուան վրայ, գրուած՝ անշուշտ՝ երկտասարդ հասակին, արձակ և տաղաչափաւ կոտորուած նախներգանքի մը կը յաշտրգեն այբուբենական նախադասութեանը դատարարուած երկտասուններ, զարծեալ խառն վերջարձանով մը: Գրուած է զոյտը զգացումներու վեցեցիկ հիւսուածք մը, որ գրելու ընտաւը շնորհք մը կը մատնանէ սփռալի: — Ունաշունչարկութեան Հ. Ա. Ամարիսի մէջ հրատարակուած ատեն Հ. Ակինեան անոր վերջը գրած էր Մովսէսի նկատմամբ իր անխառն դատարարը յայտնող վեցեցիկ զրուստական մը, հեկարագրութեան վերնագրին տակ: Այդ էջերը հատորին մէջ փոխադրուած են Ա. Մասին վերջը (էջը 145-146): Այժմ, Ունայեցուն ի գովելու Մովսէսի գրած արտաբարա ստղերը, գրուած իրերի փակում բոլոր գործին, աշխատեալ տղաւորի կրնեալին իրեն նուիրուած այս գիրքն ամբողջ:

ՅԵՒ.

ՆԱԽԴՆԱԿԱՆ ԵՒ ՆՈՒՄԱՐ

✳ Արդարութիւնը միտ առաջինութեանց գիտելուն հ: (Մարկոս Աւրելիոս)

✳ Սուր յաղթանակներ կը տանի, խնցուկանութիւնը ֆայրալական գերագահութիւններ կ'ապրանի, արդարութիւնը միայն կը պատահուի յաղթանակային աշխարհակալութիւններ (Սիմեոն Լիւս)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՐԳԵՊՍԻ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ

ՅՈՎԼԱՆՆՈՒ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆԶ ԵՒ ԱԿԵԱՏԵՍ ԵՐՈՒՍԱՂԼԻՐԻ Բ. Գ. ԱՌՄԱՆ
(1154 — 1199)

Ներսէս Լամբրոնացիին նախկին անունն էր Սմբատ, որդի Օշինի Ահարտոսի, մայրը՝ Տիկնանց տիկին Շահանգուխտ, Պահլաւունեաց զարմէն, իր չորս հարազատներն են Հիթուհ, Ապիրատ, Շահանշահ և Գրիգոր:

Տառնեւթ տարեկան էր երբ Սմբատ իր կամքին հակառակ Ս. Ներսէս Շնորհաւրին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուեցաւ՝ Ներսէս անունով, իր հօր Օշինի ցանկութեան համեմատ Սկեռայ վանքին վանահայր պէտք է կարգուէր: Բայց ան առանձնութիւն սրբով՝ Սաղրու վանքը քաշուեցաւ և երբեմն երբեմն միայն կ'երթար Հրեռովկայ, Շնորհաւրի մօտ:

Քսաներեք տարեկան հասակին Տարսնիլ եւ Լամբրոնի համար եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ և Սկեռայ վանքի վանահայրութիւնը ևս ստացաւ:

Չնայելով առաջնորդական բազմազան գործերուն՝ Լամբրոնացին դարձեալ կը սիրէր առանձնանալ և աղօթքով պարապել և զրաւոր գործեր յօրինել, իր ժամանակը կ'անցնէր Ս. Գրքի ընթերցմամբ և ուսմամբ, և քանի մը լեզուներ ալ ուսած է:

Լամբրոնացիին վարժապետը եղած է Ստեփանոս վարդապետ Գալովկացի, մեծ ուսուցիչը, որուն մօտ Լամբրոնացի մեծ հմտութիւն ամբարած և զարգացած է կրօնական եւ եկեղեցական ուսմանց մէջ եւ զրական ու մատենագրական արգիւնքներով ճոխացած: Իր ժամանակին հմուտ եկեղեցականներէն մին դառնալով՝ արտադրած է զանազան աշխատասիրութիւններ, զոր հոս կ'ամփոփենք քաղելով հնագոյն գրուածքէ մը, 1736ին ի Կ. Պոլս տպագրուած, «Էր ընդ եղբարսնդ գիրքէն» Այս երանելի և բազմիմաստ վարդապետն մեր Ներսէս Լամբրոնացին ծնանի ի Թվականիս Հայոց ՈԲ (= 1153), և ի վեշտասան ամի հասակի իւ-

րոյ՝ ձեռնադրի կրօնաւոր քահանայ ի Ներսիսէ կաթողիկոսէ եւ կոչի Ներսէս. զի առաջին անուն սորին էր Սմբատ: Եւ ի՞նչ ամաց լեալ, կարգի ի Գրիգորիս կաթողիկոսէ արքեպիսկոպոս Տարսնիլ կիլիկիցացոց եւ շրջակայ գաւառացոց: Եւ թարգմանեաց ի յունաց զպատմութիւն Գրիգորի Պապոյն որ Տիակոլոս. կոչի: Եւ զկանոնական զիրս հօրն Բենեաթքտոսի, որով վարին ամենաջն ազգն Հռովմայեցոց ի 26 ամի կինաց իւրոց: Եւ ի 627 թվին (1178) սկսի մեկնել զՍաղմոսն Դաւթի մարգարէին: Եւ ի 628 թվին (= 1179) թարգմանեաց զմեկնութիւն տեսեան սրբոյն Սովնանու աստուածաբան աւետարանչին ի յունականէն ի հայո: Եւ զէր ընդ եղբարսն որ է այս գիրք. ինքն մեկնեաց ըստ խնդրոյ Ստեփանոսի իւրոյ վարդապետին: Եւ ի 24 ամի կինաց իւրոց մեկնէ զարմանալի տեսութեամբ զխորհուրդ որոյ պատարագին: Այլ եւ ի սոյն ամի հրամանաւ Տեսուն Գրիգորիսի՝ և քըրխոտոսապակն արքային Հայոց Լեւոնի՝ խօսի զատենական խօսնի տիեզերական ժողովին Տարսնիլ: Մեկնեաց նաև զգիրս Սողոմոնի, զԱռակացն, զԺողովողն եւ զԻմաստութիւնն: Այլ և զերկոտասան մարգարէիցն, եւ զտէռոնական առական, եւ զլուծմունսն զորց զժուարիմաց բանից, զկաթողիկէիցն, զՍտիպիմն հոգւոյն սրբոյ, եւ զՊարտական դատիմն Վերափոխման Աստուածածնին: Այլ և զբնաց զմարգարեպետութեան զիրքն: Ասաց եւ ճառս Ներքողական ի տօնս տէրեւոնականս: Արար երգս պաշտամանց: Եւ ի 646, յուլիսի 17 (= 1197) ի 32 ամի կինաց իւրոց վախճանեալ զամբարանի ի հրեշտակաբնակ սուրբ ուխտն Սկեռայ . . . (*):

(*) Ըստ մեր հեղույմի, Լամբրոնացին 45 տարեկանին վախճանած է:

Լամբրոնացիին ունի նաև թարգմանու-
թիւններ, որոնք են.

1. — Օրհնագիրք կայսերաց Յունաց
Լեոնի և Կոստանդայայ:

2. — Անոնց Քաղաքական եւ Զինու-
թական օրէնքները:

3. — Կարգ օրհնութեան թագուորաց
եւ կայսերց ի լատին լեզուէ:

Լամբրոնացիին վերն նշանակուած հո-
գեւոր կեանքի գրոց շարքը կ'ապացուցանէ
թէ՝ եթէ տարածած ըլլար անոր մահը,
ալ աւելի պիտի պայծառացնէր կրօնական
աշխատանքներու լուսաւոր պատկերը: Բացի
իր այլ գործերէն խորագլխ միջնաւի էր
ան եկեղեցիներու միութեան խնդրոյն մէջ,
հետեւելով Շնորհալիի շաւղին եւ խիզա-
խօրէն նետուեցաւ միութեան այդ գործին
մէջ, յոյսերով լեցուած, առանց մտածելու
ան թակարդի մասին որուն մէջ զլորեցան
ետքէն, իր Պոյսի նուիրակութեան առի-
թով՝ կը գրէ. «քանձաբար բառք եւ հրեա-
կան կամօք քնդ ճիշդ կայեցայի, որք ոչ ա-
խորժեմ ծառայել Աստուծոյ՝ Երզնկայեան
հոգևոյն, այլ հնուրեանք գրոյն, եւ ստգա-
ցեալ ի հոգեւոր կամս մեր՝ դարձաք յիմաս-
տայտեմ յուսոյն սոցա՝ ամօթով: Ան դար-
ձեալ եկեղեցեաց միութեան նոյն խնդրոյն
համար սաստիօրէն պայքար մղեց խիզաչ
նկարագրով եւ բրնձով, ընդդէմ՝ անոնց որ
կ'զգուշացնէին զինքը յախուռն ձեռնարկ-
ներէ եւ նորութիւններէ: Մենք այդ մա-
սին աւելի չպիտի անդադառնանք, մեր
յօգուածէն դուրս նկատելով Լամբրոնացիին
նոյն յատուռն ձեռնարկները:

Մեր այս յօդուածին նպատակն է, ինչ-
պէս խորագրէն յայտնի է, ջանալ լուսա-
բանել Լամբրոնացիին կողմէ կատարուած
Յովհաննու Յայրնութեան թարգմանու-
թիւնը եւ ակահատեսի ըլլալը Նրուսաղէմի
Բ. Դ. առման:

Յովհաննու Յայրնութեան հայերէն.
թարգմանութիւնը՝ որ մինչեւ ցայժմ տը-
պագրութեամբ ծանօթ է եւ ընդունուած է
Աստուածաշունչին մէջ, առ հասարակ ներ-
սէն Լամբրոնացիին գործը կը համարուի:
Այս կարծիքը կը հաստատուի նոյն իսկ
Ներսէսի վկայութեամբ, որ իրրեւ յիշա-
տակարան յաճախ յարակից կը գտնուի ձե-
ռագրներուն մէջ Յայրնութեան գիրքին
վերջը: Ս. Յակոբեանց վանուց գրչագրաց

մատենագարանին մէջ և այլուր կը գտա-
նուին շատ մը ձեռագրներ, որոնք կը պա-
րունակեն այդ յիշատակարանը:

Այսպէս, Նրուսաղէմեան Թ. 1946 ձե-
ռագրին յիշատակարանէն, զոր նոյնու-
թեամբ կ'ընդօրինակենք հոս, կ'իմացուի
Լամբրոնացիին Յովհաննու Յայրնութեան
մասին կատարուած աշխատանքը:

«Այս Յայրնութեան աստուածաբան աւ-
ւետարանչին Յովհաննու, որոքը հարցն մե-
րոց վարդապետութեամբ պատուեալ ի պէտս
վկայութեանց, զերծաւ ի գայթակղութեան
կարծեաց ոմանց, որք ալլանդակ իմացնէ
ի սմանէ: Քանզի Մեծն Իրանեհոս յաստ-
ուածաբանական ճառն հիւսեաց զվկայու-
թիւն սորա, եւ Իրենիոս Մեղաղու եղիս-
կոպոսն, Գրիգորիոս աստուածաբան ի հը-
րաժարական ճառն, Գրիգոր Նիսիայ յե-
ղիսկոպոսացն ժողովոյ, եւ Մեծն Կիրեղ,
Մեթոսիոս, եւ Հելլոդիոս, նաև անփորձն
Ներսէսի, զոր պատուեալ է եկեղեցի, ըստ
նոցին հաւանութեան, դասեաց ի կարգ Աս-
տուածաշունչն նորոց կոսակարանացն, որոց
եղեալ եւ մեք ընթացակցի ի սուրբ եկեղեցւոյ
մանկունս աւանդեցաւ նոսին ի դասակա-
րութիւն առաքելական մասեցիցս, որպէս
սուրբեան զառաքելական յայնուրիւն: Սե-
սուկաբան արտաւ վերսթին յերկրեալ ի
հելլենացւոյն իմով նուաստ ներսիսի բարգ-
մանութեամբ, ընդ որ եւ զհնուրեամբ մեկ-
նութիւն ստիցն ամի յեկեղեցիս Հայոց: Արդ
որք յետ մեր լինիք սմին ընթերցաւորք եւ
պայծառութեան աստուածաբան մատենիս
վայելաւորք, տացէ ձեզ շնորհ սուրբ Հոգ-
ւոյն՝ քաղցրութեամբ առնուլ ի քիմս մտաց
հոգւոյ զբանս Աստուծոյ, որ ախորժէ քան
զմեղր բերանոյ: Քանզի արդարեւ, իմա-
նայն ի սմանէ, թիկունս դարձուցանէք ա-
տելութեամբ ըստ երգողին՝ յամենայն ճա-
նապարհս չարաց: Այլ թէ եւ առ մեզ ողոր-
մութիւն ցուցանէք՝ մաղթելով ի Տեառնէ
քաւութիւն եւ ձեզ լցիի ողորմութեան ըստ
հրամանի իբրաւիսթոսի: Որ վարեցաք զաշ-
խարհս ի ժամանակիս յորում էանց սորին
վայելչութիւնն: Քանզի ակներեւ ապաց մե-
րոց սուրբ եւ աստուածակոխ քաղաքն Ն-
իւսաւաղէմ յափշտակեցաւ ի սպառաւորու-
թենէ քրիստոնէից՝ սրով իմայնիտցեոցն ի
Ուր (≈ 1187) թիւն Հայոց: Ի վերայ որոյ
բազում արեանց հեղմունք հղել լատի-

նացուող բազմացիկ ազգաց, որք գաս գաս առապատեալ նաւաւք եւ քաջապիկոց հաւատով, եւ որտաջան արութեամբ հասին ի Պաղեստին, եւ անդ գիտնականաւք շուրջ զքաղաքան՝ բաւ երգայն՝ եւ ոչ ոք էր որ թողէր, եւ մեք մնացաք նոյստային զըջացեաց մերաց, մինչեւ ի լրումն թուիս Սինէ (= 1198). յորում ամի վերապատուեցաւ թագաւոր հայոց Լեւոն՝ որ յՌոբրիեռնոյ՝ բարերաշտ եւ յազթաւզ Աստուծոյ, որոյ հոչակ արութեանն շարժեաց ինքնակայուն հին Հռոմայ զհեռի եւ զնոր Հռոմայ զԱլէքս, որք պատկեցին զսա քարամբք պատուականաւ, յիկեցեալ Տարսոնի, որ իմ անարժանութեամբս հալուի։ Զսա Փրիստոս Աստուած մեր Հնորհեացէ մեկ երկայնութեամբ աւարց, եւ անվանելի յազթուութեամբ, եւ ի փոխին աստի՝ սրբոյ թագաւորացն որասցէ պատկակց եւ խղճանակից ի լուսեղէն յարկան, եւ նմա փառք յաւիտեանս ամէնա։

Այս յիշատակարանէն յայտնի է թէ երկար ժամանակներով Յովհաննու Յայտնութիւնը պատճառ եղած էր շատ ամ վէճերու եւ հակադասութեանց։ Ոմանք կ'ընդունէին Ս. Գրոց մէջ անոր կանոնականութիւնը, այլք երկբայական կը գտնէին անոր հարազատութիւնը եւ իրեւ անվաւերական կը մերժէին Ս. Գրոց կանոնէն։ Բայց հուսկ յետոյ երեւելի հայրերու եւ եկեղեցւոյ վարդապետներուն ազդեցութեամբ ընդունելի եղաւ եւ Ս. Գրոց կանոնին մէջ առնուեցաւ. սակայն բոլոր եկեղեցիներուն մէջ առ հասարակ Ս. Գրոց կանոնին մէջ չենք մտնուեցաւ։

Լամբրոնացիին ուրիշ եկեղեցեաց օրինակին նոյեւով Հայոց մէջ յարմար գտնեց Յովհաննու Յայտնութեան հարազատութիւնը եւ կանոնականութիւնը հռչակելու, սակէ յայտնի կ'ըլլայ թէ մինչեւ Լամբրոնացիին, Յովհաննու Յայտնութիւնը հակառակութիւն կը կրէր եւ այդ պատճառաւ Հայտնութեանց Եկեղեցւոյ ընթերցուածոց մէջ էէր ներմուծուած։

Երբ Լամբրոնացիին կեսարացի Անդրէասի Յովհաննու Յայտնութեան մեկնութիւնը հայերէնի թարգմանեց, անկէ առկախաբար յարգարեց Յայտնութեան զբքին թարգմանութիւնը։ Ինքը չեղաւ այս գիրքին առաջին հայ թարգմանիչը, աչ ան-

շուշտ իր մօտ պատրաստ ունէր հնագոյն հայ թարգմանութիւն մը, զոր ինքն ըսասուցաբուն աւար եւ վերստին յերկրեաց»։ Դարձեալ՝ առ Ոսկան զրաժ թուգթիւն մէջ (տե՛ս «Խորհրդածութիւն Ս. Պատարագի» զբքէն վերջ, ապ. Ս. Երուսաղէմ, 1842, էջ 24-25), յայտնապէս կը խօսի. «Զինչ աւետք եւ զերանելի ատուածաբանին Յովհաննու աբանելի Յայնուրիւն. . . զոր ես իմնիմ քարգմանեցի յօրինակէ Աբանուսի Բաղաբի (Անիսիոսի) հայրապետի, եւ զի գլուծուամ մեկնչացն։ Այս «Սրինակ Աթանասի» պատրիարքի անշուշտ նոյն ինքն օրինակն միկնութեան։

Ներքէս Լամբրոնացի Գրիգոր կաթուղիկոսի հրամանաւ եւ զորժակցութեամբ Գերապոսի յոյն մտարապետին, յամի 1179 Հռոմկալի մէջ յոյն լիպուէ հայերէնի թարգմանեց կեսարացի (Անդրէասի) Յովհաննու Յայտնութեան մեկնութիւնը, Անտիոքի Ս. Թանաս պատրիարքի օրինակէն։ Միւսնոյն ժամանակ Յայտնութեան հնազոյն հայերէն թարգմանութիւն մը զորժած ելով «Երկրեց» Յայտնութեան զբքին նոր թարգմանութիւն մը. նոյն երկու թարգմանութիւնները քիչ վերջ բազմաթիւ օրինակներով հայոց մէջ տարածեց եւ յանձնարարեց գասաւորել Ս. Գրոց մէջ։

Արդ, ինդրի է թէ ի՞նչ էր Յայտնութեան այդ հնագոյն թարգմանութիւնը, զոր Լամբրոնացի իր աչաց առջեւ ունէր երբ իր նորընծայ թարգմանութիւնը կը յարգաբերէ։

Արդարեւ Հայոց մէջ կար Յովհաննու Յայտնութեան հնագոյն թարգմանութիւն մը, բայց մինչեւ ժ. դար անյայտ էր, առաջին անգամ կը յիշուի Ս. Գրիգոր Նաբեկացիին եւ այն ալ մէկ անգամ միայն, (տե՛ս Ներք. Ս. Աստուածածնի՝ «Վախստ» երկին եւ Երկիր ի մի սասանութիւն ի դիմաց էին, եւ ետիլ ոչ գտաւ Յու. Ի. 11)։ Նաեւ Յովհաննէս սարկաւազ ԺԱ. դարուն կարգացած է Յայնուրիւնը, զոր կը յիշէ իր զրութեանց մէջ երկու տեղեր, Յաղագս քահանայութեան ճառին մէջ (Սուրբ. Հայկ. Գ. 27-28 = Յայտն. Ե. 3, Ը. 3) եւ Յաղագս մասանց պատուոյ եւ պատկեաց (Հ. Գար. 2. Յաղ. բարեխօս. սբոց, 353 = Յայտն. ԺԲ. 3-4)։ Ըստ բանասիրաց այդ թարգմանութիւնը կատարուած է Զ. կամ

ուխտի եկած էր Ս. Քաղաքը, անյայտ է թէ ինչ նպատակաւ 1187ին Երուսաղէմ եկած և ականատես գտնուած է քաղաքին առմամբ և տեսած է որ ճեղքուած արեանց հեղմունք հեղեւ լատինացեաց քաղաքեղ ազգացը, Լամբրոնացին շատ հաւանական է որ այս խօսքերով Սալաէտոյնի արշաւանքները կ'իմանար. եւ լսած է թէ Պաղեստինի ինչպէս կրաց ոյժը տկարացած էր Հաթթինի պատերազմին ժամանակ, Յուլիս 4ին, Տիբերիա կը գրաւուի, քիչ օրէն վերջ Ագրան, յետոյ Նազարէթ, Սէֆֆորիէ, Հալֆա, Կեսարիա և Նապլուս, յաջորդաբար Սեպտեմբերի մէջ կը գրաւուին Ակադլան և Գազա և Սալաէտոյն 20 Սեպտեմբեր 1187ին կը տիրանայ Երուսաղէմի։ Ուրեմն Հաթթինի պատերազմէն երեք ուկէս ամիսներ վերջ Երուսաղէմ կործանուած և ինչպէս կրաց թագաւորութիւնն ալ ունէլացած է և Լամբրոնացին ինչպէս կրաց այս տխուր վիճակին և Ս. Տեղեաց աւերանքին բարոյական մխիթարութեան համար հաւանական է գիտակցօրէն կը հասնի Երուսաղէմ և ականատես կ'ըլլայ արիւն նահազութեանց և քաղաքին շուրջը քաղաքի մեծահաշններու, զորս «ոչ ոք էր որ թողէր»։ Եւ այս ազետալի տազանային առթիւ կը վերելէ թէ երբեմն ինչպէս կրք ճեղքուած լատինացեաց զանոնք. «Բնիկ կիլիկեցի ըլլալով, և կրթութեան առաջին տարինն ունէ, յոյն կամ փռանգ կրօնաւորներուն հետ առեպ շփման մէջ գտնուելով մեծապէս ազգուցեալ անոնցմէ և ժամանակէ մը կ'վեր յուզուող միւսերեան խնդրին շնորհիւ աւելի կամ նուազ. զգացուած եկեղեցական բարեկարգութեան մը պէտքը ջանաց չեղտել մեր մէջ իր քանի մը գրուածքներով, որոնցմէ մէկուն կ'ակնարկէ ինքն աւելուն իշխան ուղղած թուղթին մէջ ըսելով. «Ես գիրք մը բովանդակ ան գրեալ զՀայոց ազգին անկարգութիւնս, որ յետոյ մտալ են։ Լամբրոնացիին տարապայման նախանձաւորութենէն զոհ չմնաց իշխանն այս (տե՛ս Պատմ. Հայ Մատենադարանի, էջ 207-8, Ե. Արք. Դուրեան)։

Ս. Քաղաքի գրաւումը և ժողովրդեան արիւնհեղութենէն և քաղաքի անձեռու տարագրութենէն եւ եկեղեցիներու քայքայումէն Լամբրոնացին մեծապէս աւաւորուած կը մեկնի Ս. Քաղաքէն, անտարակոյս նախ կը հանդիպի Հոսովայ Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին, որ անտեղեակ էր կրնար ըլլալ Լամբրոնացիին Ս. Քաղաք ներկայ գտնուած ըլլալէն, եւ անկէ որ կ'իմանայ Երուսաղէմի գրաւումը, արիւնհեղութիւնները, եկեղեցիներուն խղճալի վիճակը և քրիստոնէից անարկու տազանալը, տարակոյս չկայ թէ հայրապետը մեծապէս ազդուած է Ս. Քաղաքին գրաւումէն և քրիստոնէից աննկարագրելի թշուառութենէն։ Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին օմիլը Երուսաղէմի խորագրով գրուածքը յիշատակարան մ'է Երուսաղէմի առման դժբաղդ վիճակին. արդարեւ ան բանաստեղծութիւն մը չէ, այլ պատմութիւն մը դիմադրական ձեւով գրուած, Ս. Տեղեաց մասին անոր նկարագրութիւնը շատ սրտառու է. և «Ողբը» ամբողջ բովանդակութեամբ պատկերացումէն է տեղի ունեցած ծանր տազանային և քրիստոնէից վիճակին. պատմական տեսակէտով շատ կարեւոր կէտերերեան կուգան նոյն «Ողբ»ին բազմահիւս տողերուն մէջ. զայն կրնանք նկատել անմոռանալի յիշատակարան մը Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին, թէ իսկ չկրնայ հաւաստել իր հօրերօր Ս. Շնորհալոյն «Ողբ Եղեւորոյ» բանաստեղծական խանդով գրուած գործին։

Երուսաղէմի առման տազանալը ոտք հանեց ինչպէս կ'ըսեն և կ'ըսեն Գ. Պապին քաջալերութեամբ Դերմանիոյ կայսրը Ֆրէտէրիկ Ա. և ուրիշ թագաւորներ պատրաստուեցան քաղաքի բանակներով Երուսաղէմ գալ և ազատել Ս. Քաղաքը։ Առաջին անգամ Ֆրէտէրիկ կայսրը Հունգարիայէն Պոլսի գալով հարկահաւոր վիճուողներով հասաւ Փոքր Ասիա, բայց չկրցաւ մտնել Պաղեստին, դժբաղդ դիպուածով մը մեծնելով կիլիկիայ մէջ, և Ֆրէտէրիկի բանակը աստիկ սովէն մեծապէս տուկարացաւ եւ չկրցաւ հասնել իր նպատակին։

Ֆրէտէրիկ կայսր և այլ թագաւորներու քաջալերութեան համար կ'ըսեն Գ. պապը կանխեց գրեւ 1189 Մայիս 29ին

Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին որպէսզի նոր ինչպիսիքներուն օգնէ և ինքն անձամբ եւ ժողովրդեամբ որ յաշխարհոյ արեւելից՝ փութայ ի Սուրբ Տեղեացն ազատութեան:

Այս տխուր գէպերուն եւ Սալաէտտինի ակնզ բանակներով նոր ինչպիսիքներուն զինադուրթեան և յաղթական գնացքներուն շարունակութեան ի տես, կաթողիկոսը նամակ մը կը գրէ Սալաէտտինի տեղեկութիւններ տալով նոր ինչպիսիքներուն ոյժին և պատրաստութեանց մասին, այս պարագան կը ծանուցանէ արար պատմիչ Պէհաէտտին իր պատմութեան մէջ. բայց Հ. Ալիշան կը հերքէ այս խօսքերով. «Գրիգոր առաքյալին ինչ, այլ ամենին հետի և օտար է ի մտաց և ի գրէզ կաթողիկոսին և Լեւոնի, և ամենայն ողջամիտ ծանօթից նոցին: Եւ քանզի կարկառուն գրուածն այն երկամեցոյց եւ զարեւտեալս ոմանս նոր պատմիչս՝ ընդ հայրապետն մեր, անդիտակք գողով և անխորձ ոգւոյ և հանճարոյ սորին . . . » (տե՛ս Սիսուան, էջ 447): Այս վկայութեան հակառակ Տիւրքիէ իր Recueil des Historiens des Croisades, Documents Arméniens, Ա. հատոր, Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսի սկզբ երուսաղէմէն ֆրանսերէն թարգմանութեան նախաբանին մէջ, էջ 270-271, հետեալը կը գրէ. «Թէպէտե Գրիգոր Տղայ համաձայն Լեւոնի, շատ հոգածութիւն ցոյց տուած էր թրիստոնէական դատին համար, այն վարկեանին՝ երբ միշտ զէջիկ Պարպրուսի բանակը Լիկաոնի որշատերուն մէջ սովի խառութենէ կը տառապէր, անփոյթ չէր ընդր սակայն Սալաէտտինը սիրաշահելու, վանդիկ այն ժամանակ տէրը եղած էր Սիւրբոյ մեծագոյն մասին, և անոր մեծ զօրութիւնը կրնար եղերական ըլլալ կիլիկիոյ. այդ պատճառաւ անոր հետ բանակցութիւն և թղթականութիւն կը կատարէր: Հետաքրքրական է արար պատմագետ Պէհաէտտինի պատմութեան մէջ կարգաւ գրուած նամակ մը, միշտէտէրիկ Ա. կայսեր մահէն քիչ վերջ, Հայոց կաթողիկոսէն առ Սալաէտտին, և որուն մէջ ան երուսաղէմի յաղթականին կ'իմացնէ գերմանացի ինչպիսիքներուն արշաւանքը, անոնց ոյժը, մարզանքը և ընթացքը, և կ'ապահովէ իր բոլոր հաւատարմութիւն. (տե՛ս Vita et Resgestae. edit. et Trad. d'Albert Schultens. Chap. LXX.):

Այս նամակը հրատարակած է Նահեհանգուցեալ Աստուածատուր Եպս. Տ. Յովհաննէսեան իր «Ժամանակագրական Պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի» գիրքին Ա. հատորին մէջ, էջ 166-68, այս նամակին թարգմանութիւնը իրեն շրջած է Պերլիպէզիտեան հայագետ Պետերման:

ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՄՏԱՆՄԱՆ ԾՈՒՐՆԵՐ

ԿՆՈՋ ԿՈՒՍԱԿԻՐՈՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քրիստոնեայ կնոջ կուսակցութիւնը սովորաբար ուրիշ եւ քերեւս ոչ նուազ ազնիւ ձեւեր կուսայ Առաքելային մատուցիլ կատարման: Կնին, կուսակցութեան ամենեւնի ժողովալ եւ միւս սեռին անձեռն հետ որ եւ ուղղակի յարաբերութիւն չունեցող կենցաղածեւիք մէջ իսկ, կրնայ կատարել այն գործնախախնամութիւնը սահմանած է իր սեռին համար: Այդ պարագային, ներքին ըլլալ ինքի այսպէս ըսել, իր կատարած առաքինութիւններուն մէջ աշխիւս ամուսնական բան կայ, որքան մայրական բան կայ առաքինութիւններուն մէջ կնոջ մը՝ որուն Աստուած մայր ըլլալու շնորհը չէ տուած: Կնին ամուսին եւ մայր է իր ետեքամբը. բայց թէ մին եւ թէ միւսը լինելու համար մեկէ անկէ կերպեալ է. եւ ինչպէս որ չենք խորհրդ բնաւ թէ մայր ըլլալ չկարողացած կնոջ մը կանգնիք մէջ քերացում մը կայ, պէտք չէ, նոյնպէս, քերացում չենք ամուսին չեղած կնոջ մը կանգնիք մէջ:

Ա. Վ.

ՍՈՒՐԻՒՆ ԿՐՈՆՔԸ

Կրօն մը՝ որ իրեն նշանաբան ունի. Ինձմէ գուրս չկալ փրկութիւն, դիւրաւ բուռն եւ կատարի կը դառնայ՝ նիւթական գորտերան հետ ղոյզն շփում մը կնոջ արագալիցի: Փաղաքային իշտանութեան սուրբ կ'արբեցայ, մարգարէներու բացատրութեան համեմատ. իսկ այս սուրբ կոյր եւ զազանակաւ կը դառնայ զինքի կրողին ձեռնհրուս մէջ: Ոչ մէկ օրէնք չի կրնար կանոնի ենթարկել անոր գործածութիւնը. այդ գործածութիւնը առաջին անգամին իսկ զեղծում կը դառնայ, զի զեղծում է ան արդէն իր սկզբունքին մէջ նոյն իսկ, ու միակ միջոցը արգիլելու որ կրօնք ինքզինքն ու մարդկութիւնը չվիրաւորէ՝ անոր վստահաւոր սուրով՝ զայն վարկեալ մը անոր ձեռքին մէջ չընդունի:

Ա. Վ.

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԹ ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

ՊՁ.

ԻՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ ԵՒ ԶԳՏՈՒՄՆԵՐԸ

Արդէն շատ բան ըսած եղայ կարծիս իր նկարագիրին և ուղղութիւնն վրայ ցարդ ներկայացնելով իր կեանքը և մանաւանդ իր անողոք պայքարը բոլոր անոնց դէմ՝ որոնք նախնեաց հաւատքը խաթարելու տկարութիւնը կ'աւնկնային համոզումով կամ մարդահաճութեամբ, անձին կամ հոռի մայնքին օգուտի մը կամ շահու մը տէրն կալութեամբ և այսպիսի գանազան նկատումներով:

Կեսարացի անոնց դէմ կանգնող աննորդ ու անողոք գառախազն է, որ կարծես յանուն իր զարաւոր և նահապետի եկեղեցւոյն զանոնք կը խաբարնէ և կը դատապարտէ: Անիկա նշանախնայ մը իսկ գտնելու արամադիր չէ իր համալուծներէն, հակառակ անոր որ ինքն պաշտօնեան էր եկեղեցիին՝ անզոր ու տկար ժողովուրդի մը, որուն անկախութիւնը իր զօրութիւնը կազմելու համոզումը և հաւատքը ունի:

Ան անձնապէս զօրոյցած այս համոզումով իր փորձիկ հօտին զլուխը անցած կը զիմազբաւէ աննկուն կորովով մը ռոյն իսկ օտար ոյժերու յինած հակառակորդներուն, այնպիսի ժամանակներու մէջ ուր բառէ մը կախում էր կեանքը քրիստոնեային՝ Օսմանեան կայսրութեան մէջ:

Հակառակորդները՝ որոնք զէմ անիկա կը մաքառի, ինչպէս կը տեսնուի, Հռոմի պապերուն պաշտպաններն են, որոնք ունին իրենց հետ տակաւին պերագոր կրօնապետի մը չափազանց մեծ ազդեցութեան հմայքը և անոր հպատակող ամենաքրիստոնեայ թագաւորներուն՝ Կ. Պոլսոյ ներկայացուցիչներուն պաշտպանութիւնը:

Գաղափար մը տալու համար թէ Գրիգոր Կեսարացի արեւելիի մը յատուկ ինչպիսի ամուր հաւատքով, միամիտ հաստա-

տամտութեամբ և կրօնական եռանդով կը մաքառի և կ'ողորի նենգամէտ տարրերու դէմ, կը բաւէ կարգաւ 1613 Հոկտեմբեր 20 թուակիր երկու նամակները Պօղոս Ե. պապին, մին ուղղուած առ Զաքարիա վարդապետ «առաջնորդ ի Կոստանդնուպոլիս թեմակող Հայոց եկեղեցոյն» և միւսն՝ Կ. Պոլսոյ Ֆրանսական դեսպանին:

Այդ նամակներուն մէջ կը տեսնենք թէ Հռոմի քահանայապետը, որ քիչ առաջ պարզապէս իր և իր հետեւորդներուն ցոփակեաց կենցաղի պատճառած գայթակղութիւններուն համար ապաժամ Մաղկազարդի մը օրով անիջապէս Հռոմէն արտաքսած էր Զաքարիան, երբ կը տեսնայ անոր պատրիարքական աթոռը գրաւելը և օտար պաշտպանութիւնն ապահովելու համար իրեն դիմած բլլալը, չի վարանիր առ առջերը գրելու:

«Յիրախի մեր հայրազոյք սիրոյ աղիք յոյժ խանդավառեցան ու զեւան սոյն բաներէն որ մեզի գրեցիր, եւ որովք չեզի պատմանցան հազիւ քի հասած հիւր ի Կ. Պոլիս: Սակայն Աստուծոյ՝ Հօրն ողորմութեանց, գոնութիւն կը մատուցանենք, որ զեւզ անբարշտաց ձեռներէն սխնեղեալսկա սաւստ, շարսահմանա խոր հուրյնեղ անօրապատ ըրաւ եւ յոյժ տուաւ որ սոյն ողորմութիւն մեզ՝ որ քի ոսկերից պատրաստեւք հիւն, իրենք իյնան ու քեզի շնորհաց ընդ փորձութեան և զեւան: Իւր անպատեհի գրութեամբ շնորհի նիւն որ չաւ սկսեալստութեան արդիւնաւորին չաւ արգասիքներ՝ ի փառս իւր Աննաւաւորք անուան եւ ի պատիւ Ս. Կարգիկի եկեղեցոյ: Եւ յիրախ մեծ յոյս կը օսուենք անոր համար որ, ինչպիսի կը գրես, այն որ անիրաւաբար զեւզ կը հալածէր եւ Ս. Ա. ռաբելական Արուոյ կը հակառակէր, վար առնուեցաւ, ու զուն, եպիսկոպոսաց, քահանայից ու ժողովրդեան միմայն հաւանութեամբ Ձեր ազդիւն եկեղեցւոյն հող առաջնորդ կարգուեցաւ: Քանզի աստուծոյն շնորհաց աջակցութեամբ կը յուսանք թագաւորեալն պը-

տուգներ այն նուսնյակն, խոհեմաբանին, վարդապետներին, որոնց այնքան պայծառ ու չղիկաղ սպողոցյցը տուր՝ երբ մեր ֆոլ մնացիր։ Ոյր վասն յոժարութեանք ասին քանի մեք, զոր տեսնալ կարող պիտի ըլլանք, պիտի սաստանկ լիզ, որպէսզի քա պաշտօնը աւելի դիւրութեանք կարող ըլլաւ կաստել ըստ Առաքելոյն պատուութեան։ Որով ինչպիսի մեզին խնդրած էիր, մեծաւ փութով յանձնարարեցինք զեզ մեր նաւակով մեր Ի՛րիստոս ամենապիտեի որդւոյն Հոգւոյնկոյն Ի՛րողիկացոց ամենաբխտեանք քաղաւորին դեսպանին, նոյնպիսի մեր նաւակով հրամայեցինք մեր սիրեցի որդւոյն Առաքելական փոխանորդին, որպէսզի սիրով եւ փութեանքն օգնէ զկիս։

Արդարեւ Պօղոս Ե. պապը, Ֆրանսայի գիտականին ուղղութեամբ նախակի մը մէջ, ոչ նուազ նենգ ու բոլորովին ճշմարտութեան անհամապատասխան տողերով Զաքարիայի պաշտպանութիւնը կ'ապահովէր, որոնք պարզապէս զայրութիւն կը պատճառեն կարգացողին։

Անիկա դեսպանին կ'ըսէ թէ «Մեր մեծարդ եղբոր Մեքիսեղիէ» Հայոց Մեծաց պատրիարքին մեզի դրկած պատուիրակը սիրելի որդիս մեր Զաքարիա վարդապետ, տեղեկացուց մեզ որ, անցնող տարի, երբ Հռոմէն կը վերադառնար ի Հայաստան, Կ. Պոլսի հասնելով, եպիսկոպոսներին, ֆանսաններին ու ժողովուրդին անաղոտ կարգուեցաւ այն տեղի իրենց կենդեցող վրայ, հոն աւ ասին անաղոտ կողմը Դեհոյգ (կարգա՝ Դրիգոր) անուն մեկը վարեցով, որովհետեւ հաստատեցնոց ամենամեծ գաղթականութեանը Թորոնթոն մասունք եր այն մեր սիրելի որդին Զաքարիան՝ իոր քրտն Պարսից քաղաւորին կողմանէ դրկումը՝ պատեհազն վերանորոգելու համար։ Յիստի յոյժ կը սիրենք Զաքարիան որովհետեւ մեր ֆոլ եղած ասեղն ուղղամտութեան եւ առաքինութեան (!) այնպիսի ապացոյցներ տուաւ մեզ, որ արժանապիս ու մեծապիս յինքն գրաւեց մեր հայրական սեղը։ Բայց աստի, աստուածային ողորմութեան վրայ վստահելով կը յուսամք որ հոն քնակող Հայոց կենդեցողն համար իր վարչութիւնը շատ յաւաք պիտի ըլլայ, մասնամեծ կողմն Ս. Առաքելական Աթոռոյ հետ սիրութիւնը պակասեցնու։ Անոր համար այն աւել քանի մեք որ մեզի կարեւի պիտի ըլլայ, սրտազին կը փափախինք նրապատեղ իրեն եւ որովհետեւ կը ծանուցանեմք մեզ որ քա պաշտպանութիւնը շատ կարեւոր է իրեն։

որ վասն քա Ազնուաբանեղ սպողոսին կը խընդունէ որ մեզի արտադր կարգի սիրելի եղող այս մեր գաւաթը, մեր անձին ի մեծարման, հովանոյնը ներել առնուաւ եւ անոր պաշտպանութիւնն ու ապահովութիւնը ստանձնաւ, այնպիսի որ քա օգնութեանը եւ նիւթութեանը վրայ ապահովելով յակասանին եւ ի խաղաղութեան կարեւնայ սպասաւորեց իր կենդեցողն . . . :

Մարդ կարգաւոր յայտադրը, որոնք այնքան հեռու են զայն ստորագրողին իսկ համարումը ըլլալէ եւ որոնք կը նկարեն առաքելութեան եւ ուղղամտութեան դաժնեպատկով զարգացրեցաւ ճակատը մարդու մը՝ որ բարոյական ինկածութեան ամենէն զազեր երեւոյթները ի յայտ կ'ածէ ոչ միայն ցոփակեցաւ կեանքի մը զայնթակով թիւնը սփռելով իր շուրջը, այլ կը դառն իր եկեղեցիին զէմ նենգութեամբ՝ զազարել եւ ծածուկ բանակցութեաններով, եւ չէ վարանելի՝ իր հօտին կամքին հակառակ՝ իշխելու համար տօտար միջամտութիւն երաւիրելու եւ իր հակառակորդները իրք մատնել ներկայացնելու եւ տօտար կռուավարութիւններ անոնք զէմ գրգռելու, պարտապէս կ'աւարեցին եւ իր աչքին տուել կը մեծնայ պատկերը, անոնք քրտնք ոչ մէկ տէր աւարական, ոչ մէկ ոյժ աւազգեցութիւն, ոչ մէկ նեցուկ ու յիշարան անհնաւորով, քաջութեամբ կը դիմադրուեն այնքան հեզոր ազգեցութեանը եւ ոյժերու զէմ, միայն հաւատքով աւ համարումով եւ ուղիարհելի կեանքի վայելքներու արհամարհանքով՝ խստաբեր կեանքի մը ընծայած առաքելութեան շուրհին ուժով օժտուաւ կործնեցաւ։ Համար հզօրին ու զօրաւորին երեւոյթներուն եւ բանութեանը։

Անա անոնքմէ մէկն էր Դրիգոր վրդ. Կեսարացի, որուն հակառակորդներն իսկ չհամարձակեցան արատաւորել իր անձնական անբարեկամ կեանքը, որ ամեն կողմէ վկայուած է եւ այս էր Թերես այն ոյժը, որ զինքը կարող կը դարձնէր յաղորդ ախոյեանս հանդիսանալու զընդհանրապէս ճշմարտութեան, երբ մեղաւորեց եւ երկայնջ ազգաց։

Արդարեւ, ինչպէս տեսնուեցաւ, անիկա ոչ միայն պարտաւորուած էր մաքառելու Մեքիսեղիէի Գաւառներէն, Բովհաննէս Խուրիւն եւ Զաքարիա Վանեցիներու պէս տրպարներու զէմ, քրտնք մենէն

էին, այլ նաև ֆրանսայի գեապանին, պապական նստիւրակին և անոնցմէ շահուած թուրք պաշտօնատարներու գէմ, որոնք օտար էին:

Ժիրէ յայ պատճառով է որ Կղեմէս Գալտնոս իր եւեակատոր հայ-լատին լիզուներով «Հայոց միաբանութիւնը քնդ Հռոմայ եկեղեցւոյն» (1650-1661) գործին Բ. հատորին մէջ, որ կը խօսի Հայ Եկեղեցւոյ սլարափառ և «աւղղափառ» վարդապետներուն վրայ, հիներէն սկսեալ մինչև յորիւր, իր ժամանակակիցներէն չարափառ կը հռչակէ — անշուշտ իր տեսութեամբ — Գրիգոր Կեսարացիին և Սիմոն Զուգայեցիին (*), իսկ ուղղափառ՝ Յովհաննէս Մուլը, Զաքարիա Վանեցիին և Կիրակոս Երեանցիին:

Արդարեւ, ճշարտափառներէն էին Գալտնոսի տեսակէտով Գրիգոր Կեսարացիին և Սիմոն Զուգայեցիին, որոնք ուղղակի արգելք էին կաթոլիկ քարոզչական և կրթական գործունէութեան՝ իրենց աշխատութիւններով, թէև, ինչպէս ըսինք, անհատաբար գէնքերով ըլլար իրենց կոխը, որուն մէջ իրենց հետ ունէին միայն աղգին հոգին և զգացումները, որոնք ինքնապաշտպանութեան գրեթէ տարեբային պատթուով կ'ըմբռնանային արտաքին յարձակումին գէմ:

Մասնաւորապէս մեծ եղած է այս պայքարին մէջ Գրիգոր Կեսարացիի դերը, որ անկողն եղած է հզօր օյմին առջև օտարին եւ անկէ շահուած թուրք պաշտօնատարներուն: Եւ ասոնք գէմ կոտորու համար միայն իր անձնական արժանիքներն ունէր և տատանուող ժողովուրդի մը տառապալիքով պանդուածներուն մէջ պլպլացող բնազդային ողջմտութիւնը:

Արդարեւ, ինչպէս կը տեսնուի, Կեսարացիին հազուադիւրս տիպարներէն մէկն է իր դարուն, որ հազիւ մատի վրայ համբուող գէմքեր ունի իր նկարագրով:

(*) Սիմոն Վրդ. Զուգայեցի 1640 ին ֆրիսկպոս Աղբակցի կաթողիկոսէն հաստատուած ղարդին մէջ ուսուցիչ էր: Ցեաղ գահազան տեղի շրջեցաւ և թողուած մէջ մեռաւ 1657 ին: Անկիւ հեղինակած էր «Գերակաթոլիկ և Յրամարտեցութիւնը որոնք 1725 ին և 1728 ին Կ. Պոլսի տպուած են: Թարգմանած է վրացերէնէ Անկիւսիսի Գրիգոր գործը հանդերձ նոր լուծմամբ (Քանատք, 1904, էջ 87-88): 1651 ին Գալտնոս եպիսկոպոս էր (Հ. Անտոնեան, Յուլի Թալէգի, էջ 124):

Իր եղբորորդին՝ Յակոբ քհ. Կեսարացիին զայն կը ներբողէ ըսելով թէ սյար և նման իր առաջին դիտակցեացն մեղաց. խառնակօրն վարուին և աստուածաբան վարդապետութեան փայլեաց յաշխարհի, որպիս զարեակն: Ոչ փոխելով զվարս և զգնաւորական առաքինութիւն զոր ստացեալ իր իրօնաւորութենէ խրում: Ոչ կերեալ միս և ոչ ընկալալ զինի ի ժամ ձեռնադրութեան այլ միով ժամաւ շատանայր զաւուրս իւր: Բաց ի շարսոր և ի կիւրակի մանաւանդ խորով մակդիկեաւ կայր զամենացն կեանս իւր:»

Գրիգոր Կեսարացի աստիկ նախանձախնդիր եղած է Հայ Եկեղեցւոյ կարգերուն և կանոններուն: «Ջասազով ճշմտութեան օրինաց և կարգաց Ս. Հայրցն, զանձն իւր օրինակ չարով անձնցուն: Այլ և զարեւնախանձն, զոր ունէր առ իւստուած և առ մարդիկի որ անդադար խրատց օրինացն ուսուցանէր զանձնեանս: Նաեւ գիւ և զգիշեր յաստուածաշունչ քոց ընթերցելոյ պարսպէր և մինչև ժամ ծերութեան յուսուցանելոյ և խրատակոյ ոչ դադարէր և զայնոցիկն ոչ աւելոյր յէս՝ վասն աշխատասէր և ժաջան կրանցն և ընդերեցելոյ և զգիշերն առանձնակաւ աղօթիօք զանձն յանկողինն ոչ շար:» (Յակոբ քհ. Կեսարացի):

Այս տողերը գրուած իր միեմաւոր ազգականէն՝ Թերևս կողմնակալ միկնուրի, սակայն Դուրիծեցիի հեռաւոր վկայութեանէն զատ ունինք նաեւ վկայութիւնը Սիմոն դպիր Լեհայի, որ 1608-1609 ին Կ. Պոլսի էր և մօտէն տեսած զայն: Ան կ'ըսէ թէ՛

«Եւ իր պատշաճ Լայոց վարդապետ մի Կեսարացի Գրիգոր անուն, խրեակզի և խրատակութեան, առաքինի և արքանեալ, յոյժ իմաստուն և հմուտ Հին և Նոր Կտակարանաց, ճշգրնող և պանեցող, որ բնաւ անձնելիս չուտէր միս և զինի ոչ ընկալէր, այլ չորսպաք զանձնացն աւուրսն իւր անցուցանէր, բաց միայն ի շարս և ի կիւրակին չուծանէր ի կիւղ և ի պանիր, ի ձուկն, ի ձկն և ի ձու. և յարուհացն երկու օրն անգամ մի ճաշակիր:» (ՀԱ. 1831, էջ 469):

Տողեր, որոնք լիովին կը հաստատեն իր եղբորորդւոյն ըսածները և միեւնոյն տեսնեցող կու տան իր կեանքին ահարատութիւնը՝ որ իր նկարագրով զլխաւոր գիծը կը կազմէր, մաքառող, կոտորչ և

աննկուն նկարագրին հետ՝ որ իր ծննդա-
վայրը կը պարգևէր իրեն իբր բնածին շը-
նորհ :

Իսկ իր հակառակորդներուն իրեն մասին ըսածները, շատ դիրքին է իր իսկական արժեքը՝ հասկենալ, եթէ աչքի առկա կարիքները բերել իր խոստամբեր կհանձնին և խոստապահանջ նկարագրով լին վրայ յինձն կը գործնուռ եղանակը և պահանջկոտութիւնները, և աններող և խիստ ընթացքը հանգէ՞լ բոլոր ակար հողիներու ք տասուե՞նողներու, երկվիտնիրու և անհաստատ և թուլամորթ կենցաղի մը ասլոթաբուսներուն մէջ ինկողներուն:

६३.

ԻՐ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Վարդապետական ճշմարիտ պաշտօնը
 ուսուցանելն է և Դրիդոր Կեսարացի որ
 կը սիրէր կռուիլ յաւան վարդապետ,
 «մինչև ժամ ծերութեանն յուսուցանէրայ և
 խրատէրայ ոչ դադարեալ»:

Ան մարդուած Սրապիոն Ուռհայեցիի Ամիթի վարժաբանին մէջ, ինքն ալ իր կարգին աշակերտներ հասուցած է անշուշտ հրահանգելով և ուսուցանելով անոնց։

Դժբախտաբար իր փոթորկալից կեն-
քը թոյլ չէ տուած իրեն հիմնուել կանո-
նաւոր դպրոց մը, որուն համար քաղա-
քական պայմաններն ալ չափազանց ան-
նպաստ էին այդ ժամանակամիջոցին (1595-
1636) որ ինքն գործէր:

Ասով հանդերձ անիկա հասուց աշակերտներ որոնք Հայ եկեղեցիին ծառայեցին :

Անոնց մէջ առաջին տեղը կը պատկանի Մովսէս Տաթեւադէին (ծն. 1577 — 1633 թ), իջմաստաւ նշանաւոր կաթողիկոսին (1629-1633) և աշխարհի վերանորոգչիին, որ նախ աշակերտած էր Մրապիոն Ուռուսայեցիի: Սակայն յոյրում ժամանակի ճիսս եր տէր Մովսէսն ուսնանք եւ հասարակ ախխսան Մրապիոնի փորձով ժամանեց ի վերայոյ (1606 Ապրիլ 26):

«Բայց Մրապիոն վարդապետն մօտ նկատեալ՝ ինքնաւոր յոգի իւր՝ զի շնորհի աստուածային երեւի առ ՏԻՄՈՒԿԱՆ՝ ընդ որոյ ցաւակասար հոգաց զնա, վասնից կոչեաց առ

իմեն գառազ աշխերեն իւր՝ գինասարացի Կրի-
գոր վարդապետն եւ յաճեն արար նւն գեոր
Մոփսիսն առելոյ։ Յամեն առնեն զսա իւզ զի
փոխանակ իւր հոյնացի պանկնայն զսա՝ եւ
հաստեցաւ յարքուն հասակի եւ վարդապե-
տական ուսման եւ արցես զգաւորսն եւ զպատ-
կ վարդապետական եւ յոյիցի օրհնութիւն իւր ի
վերայ իւ երարս (Իրաւեանք, էջ 254-55)։

Գրիգոր Կեսարացի իր վարդապետին
այս յանձնարարութիւնը կատարեց ինչ-
պէս տանտեցեալ, 1606 էն յինչեւ 1612 իր
թովը պահելով Մովսէսը, անոր հետ նոյն
խիսկ Եկեղեցոս, Սինոս եւ Երուսաղէմ ու-
ղեւորեալով:

Իսկ վարդապետական դաւադրանք առնելէ յետոյ կրկին անցած է Երուսաղէմ և անկէ Սիւնիք:

Իր արգիլենաշատ եւ պանծալի գործունեութեամբ այս նշանաւոր դէպքը Հայ գեղեղեցոյ՝ նկատելի է որ միշտ յարգաւիրց վերաբերեալ ունեցած է իր վարպետական նկատմամբ, որ նոյնիսկ անոր վարանում ներուռն եւ օայթաքումնինոր դէմ իր վարպետական եւ ուսումնական իրաւունքովը չէ զարանած յանդիմանելու:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի դժբախտութիւնը ունեցաւ իր անդրանիկ աշակերտին՝ Ժաշը տեսնալու իր ծերութեան օրերուն, վասնզի Մովսէս Տաթեւացի կաթողիկոս մեռաւ իրմէ երեք տարի առաջ:

Մովսէս Տաթեւացիի պէս իրեն փոխանցուած էր Սրպալիտն Ռուսայիցիէն հւ. իրմէն գաւազանն օտարացմէ՝ նաեւ Յովսէփէնէս վրդ. Ռուսայիցի, որ շշտ Ժամանակի չափաց անսաւ եւ թնաւ ուրեմ կ'ստի գնաց եւ զօտար հաց ոչ կ'էր եւ ոչ յունկի ոչիկն խնդրեաց, այլ հայրն զիտ մասն յընչիցն բերեւ եւ աղայք զորոցն յունկի ոչիկն խնդրեց, որապէս եւ կենդանի եւ առեաւ:

Դարանդոզից որ զայն ահաւծ է երգու
անգամ Հալէպ և Երուսաղէմ կ'ըսէ թէ կը
հնոր Եդեսիոյ շէտ աղիկ կասարեղ առաջի-
կանիւրոյեանը՝ զնախախտել և գործնա-
նուն և զգտ ազգաց լնդու և գգիր գիշերովն,
քայց սալաւ մի մեծամտութեան սիսեց ունե-
ւոյ, որոյիս . . . գեկասարցին» (Դարանդէ,
էջ 370)։

Ինչպէս կը տեսնուի Դր. վրդ., Կեսա-
րացիի հակառակորդ Դարանաղցի չի կըր-
նար ուրանայ իր աշակերտներուն վրայ

գրած առաքինի կեսնքի գրողմբ, հակառակ անոր որ չի գաղբիր միշտ չարախօսելէ, վերադարձով մեծամտութեան որ թեւրեւս իր ազգիաւթեան զէմ անոնց ցոյց տուած արհամարանքի արտայայտութիւնն է:

Գրիգոր Դարանազցի թերեւս այս պատճառով է որ կը զգուէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացիին զգոռոջ ամականով եւ օսանուն Սողոմոն ի մեզ» բայցարուեթեամբ:

Ան սակայն չի կրնար ուրանալ բացարձակ անոր արժանիքները միշտ թուեաւոր խօսքերու ընդմէջ:

Դարանազցի ինքն կը յիշէ իբր աշուն կերտ կեսարացիին Ագարիա օփիլիափանօ Տարօնցին կամ ըստ Սիմէոն գպիր Լեհացիի Սասունցին, որ իբր թէ իր վարժապետին զգազանարարաւ արժանութենէ ոչ կարաց կալ մօտեմ, Ագարիա որ աշակերտած էր Նախապէս Ենդունի կօշուած Մկրտիչ վարդապետին, Ենդունի եւ ջրմանաց կեսարացոյ Գրիգորին եղալ ի նմանի եւ զնացեալ մօտ ի Դրիգորն, կացեալ բազում ժամանակս եւ ունեալ զամենայն համանա իմաստից եւ այնպէս յանխապաստեմ խրքնաբարոց ասաց, [որ] ոչ օֆ եղեալ Ե աշմոնայ, որ ի միկ բանից վերայ միկ ամիս քարոզեր զՅովնանեմ Որոտնեցոյ մեկնեացն եւ Եր յոյժ պահեցող եւ առաքիլի, խմանահամիտ, հեղ եւ հոլս, որ առաւել խմանահ հոգի յիմեյուն, զնակամունէ Հոր հիկ եղեալ: Եւ Եր անձամբիտ քարոզող, որ ժամանակ մի յուսարոնց զՊրոսպրու կողմն, զնիկիոյ եւ զնիկիմիդացոց ուր Հայք կան» (Կաշաւալէ, էջ 410—411):

Դարանազցիի օխացեալ քազում ժամանակս եւ ունեալ զամենայն համանա իմաստից» բառերը օրոնք թերեւս ակամայ փոխած են կողմնակալ օպտմիշլին ձեւքէն, — ի բաց թողով անձնական առաջիկին կեանքին ակնարկները — արգիժք ինքնին գովեստ մը չհին իր վարդապետին՝ Գրիգոր Կեսարացիի համար, որ այսպիսի աշակերտներ կը հասցնէ:

Ագարիա, որ Մովսէս Տաթևացիի աշակերտակիցը եղած է, 1609ին մտած է Գրիգոր Կեսարացիի աշակերտութեան:

Սիմէոն գպիր Լեհացի երբ Կ. Պօլիս կը հասնի, կը ծանօթանայ ինչպէս Մովսէսի նոյնպէս Ագարիայի, որուն խնդրանքով կ'օրինակէ 1609 Օգոստոս 28ին Մսիւ-

թար Գօշի Դատաստանագիրքը Ե Կանոնագիրքը (ՀԱ. 1932, էջ 451), որուն յիշատակարանին մէջ Սիմէոն գպիր զայն կը կոչէ «սպակեթն եւ քալ եւ արի, հեմտ եւ հարստ իմաստակն» (նշ):

Սիմէոն գպիր Լեհացի ինքն անոր հետ միասին ըրջած է 1609 աշունէն 1611 դարուն, մէկուկէս տարի Պրոսպ, Մանիս, Իգմիր, Կէլիփօլու, Ռոստոթօ, Նիկիա, Ե Նիկեմիդիա:

Դարանազցի (էջ 411) կը պատմէ թէ անիկա կիււալէ կողմեր վտնքի մը հաստատութեան ձեւնարկ ըրած՝ սակայն ձախողած է: Նոյնպէս կ'ըսէ թէ զգազանացեալ Դրիգոր Կեսարացիին համոզանորին յետոր նմա՝ վարպէս անուն ամիկն, որ երկուստան ամ զաշխարհ կողպեցեով քալով իւրն, ամիկ ի հիկց հազար դարուն եւ ոչ յաւելի, չկարացի յաղեղուցանել զանյալ բնութիւն նորա: Եւ առնոր զոողովակ ինչս նորա եւ ոչ կարի քալ զառաքալ, զի միկ իւր ժողովեցեան, ինչս ժողովեցեան եւ քեցեան առ ինկն, որ յան զՅուդայի եւ զՍիւրնիկն առաւել ունի զայն արծարիքան, զոր մի՞ յիցի աշակերտեցն Բրիստի յիմեյ այսպիսի» (Կաշաւալէ, էջ 411—412):

Ագարիա վրդ. Հլու կամ փրկութեայ, ըստ Դարանազցիի, երբ կ'իմանայ Կեսարացիին քալել Նալովայի կողմեր, անկէ Անտիօք կ'ապաստանի Եգիպտոս անցնելու համար եւ նուաւն մէջ կը մոռնի եւ ծովը կը նետուի իր մարմինը, որ կը դառնի յետոյ Երկրպոլսոյ ծովակերպը եւ իր տարագէն քահանայ ըլլալը ճանչնալով Մարտիրքը կը թողնի (1628) (Կաշաւալէ, էջ 412—413):

Այս ըստածնեկրուն որ աստիճան ըրչմարիտ եւ հաւատար ըլլալը չեմ կրնար երաշխաւորել տրուած ըլլալով Դարանազցիի յայտնի ատկելութիւնը Կեսարացիին զէմ:

Գրիգոր Կեսարացիի աշակերտութենէն եղողներու շարքին պէտք է յիշատակել նաեւ Յակոբ եպս. Բէօթահայոցին, օրդի քահանայի, որ նախ Կուստինայի մէջ պարագած է օսկերչութեամբ եւ երբ 20 տարեկան եղած է՝ պացած է Մուշ Գլակոյ վանքը, երբ հոն վանահայր է Եգիպտոսի Կարպետ եպիսկոպոս: Հոն 10 տարի Տ. Յովհաննէս եպս. ի առաջնորդութեան եւ երաշխար Տ. Թովմայի տսին կհնալէ եւ հոն հինգ տարի լուսարարութիւն ընելէ վերջ

էջմիտման գաղափարը և տեղի երևցակի Ս. Կորապետի վառքը գաղափար էր Այս վառքին մէջ կրօնաւոր եղած է Գրիգոր Կայրանկոյանը և մէկ տարի յետոյ Նախիջևան փոխադրուած է, ուր հայկական ձեռնարկուած է 1604ին Միլիթիոսի կաթողիկոսին և 17 տարի Կաթողիկոսի գաւառ մնալէն յետոյ վերադարձած է Կոստանուս Այս տեղեկութիւնները քաղուած են Էտիրնէի Ս. Թորոս եկեղեցին պահուած Ա. Կորապետին մը որ 1617ին գրել առած է Յակոբ Կայ. Գէօթիանայի Լէվորիմանայ Միլիթիոսի գեղ և Սոս Յովհաննէս կաթողիկոսներուն և Կաթարիոյ Տ. Գրիգոր Կայ. ին օրով(*), ինչպէս նաև ձեռագիր Յայամաւորքէ մը որ Աղաւնեանի Կայ. տեսած է (տե՛ս Բէլ-բաշ, 1900 էջ 371):

1604-1605 թուականներուն կը կարծաւ թէ առաջնորդ եղած է Կոստանայի (Նոյն) ուր ժամանակ մը պաշտօնավարել է վերջ, Կաթարայի Գրիգոր պատրիարք կը հրաւիրէ զինքը Կ. Պոլիս ուր 1611ին Դատարիոյ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին Ասլան զպրիւն զրել կու տայ Կանոնադիրք մը (տե՛ս Մկրտիչ Կայ. Աղաւնեանի. Գէոթիոյ հին յեռագրերը, Բէլ-բաշ, թ. 351): Լուսաւնեանի Կայ. ի յետոյ կարգուած է առաջնորդ Կաթարիոյ՝ Գրիգոր պատրիարքի տեղ և ապա դարձած է Կոստանուս, շուրջ 1615ին, հովուական պաշտօնով եւ հետոյ ալ շատ մը կարիքով ձեռագրիւնի բերած է: Իրեն իրենկարանար Գրիգոր զպրիւն և Մշեցի կաթարար Պաղտատարը, քրտեք Յակոբ Կայ. ի հսկողութեան տակ շատ ձեռագրիւնի գրած են իրենց միասին բերած ընտիր օրինակներու վրայէն:

Յակոբ Կայ. Կ'երեւի թէ Կոստանայի մէջ վախճանած է, թէ՛ն այս ժամին յիշատակարանի մը կամ աւանդութիւն մը չկայ: Յիշատակարաններ Յակոբ Կայ. ք կը շերկայացնեն իւր ք մեծ վիճիւրայի, եւ զիսնակամը (տե՛ս Աղաւնեանի Կայ. Բէլ-բաշ, 1900, էջ 371-372):

(*) Այս Աւետարանը տպւած է 1905 Օդոսս. 1-ին մեծ հրդեհին որուն զոհ գացած են եկեղեցին եւ առաջնորդարանը: Շատ իր ցուիւր որ յիշատակարանը նայնութեամբ չիմ ընդօրինակած, 1905 Մայիսին իմ Էտիրնէ այցելած տանաւ. վաղեմի Աւետարանը որուն հոմար ըսուած է թէ հրդեհին զոհ գացած է: փրկուած է եւ հիմա կը սահմուի Ֆրիլովի եկեղեցին մէջ:

Ինծի համար Կաթարաձեղի է Յակոբ Կորապետ Քէօթաճիացիի 1604-5 թուականներուն առաջնորդի հանգամանքով կու տրին՝ իր ծննդավայրը գտնուիլը, վասն զի այդ թուականին տակաւին տնջտաւ առաջնորդութիւն մը չէր կազմիր այդ քաղաքը:

Կ. Պոլիս գտնուիլը 1608ին որոշ է, ինչպէս կը տեսնուի Դարաճողիցիի (էջ 132) բացատրութիւններէն՝ Գրիգոր վրդ. Կաթարայի փոխանորդութիւնը կը վարէ կամ անոր հետեւորդներուն մէջէն և կամ թիւրքաւ աշակերտներուն մաս կը կազմէ:

Նկատի առնելով Քէօթաճիացի Յակոբ Կայ. ի վարդապետական ուսմանը հետեւելու և գաւառական առնելու տարիք աւելնալէ չլրացը՝ շատ առնաւանդական չէ որ Մովսէս Տաթևացիի եւ Աղարիս Ստանեղիի հետ Յակոբ Կայ. Քէօթաճիացի ալ Գրիգոր վրդ. Կաթարայի աշակերտած ըլլայ:

Իմ այս ենթադրութեան օգտին կու տայ իր իսկ յայտարարութիւնը, որով ինքզինքն աշակերտ ցոյց կու տայ Գրիգոր վրդ. Կաթարայի: Այսպէս 1618ին գրուած Սաղմոսի մը եւ ժամագրիքի մը մէջ կ'ըսեն. «... և եւ որոյ ցանկացող եղի եւ անմաճան յանձնայն արեւոյց անկուսաւ եւ անկուսաւ յոռնի եւ իմար մեղաք լցեալ Քաթարանայի Յակոբ Կայարապետ որ անուանայ եւ միայն եւ գործովս ոչ. եւ ետեւ գրել զայս ի հարաւ արեւանց իմաց իմն եւ ծնաղաց իմաց Տեղ Գեորգս Կանանային եւ մատա Մարային եւ մեծ Մատա Ճաղիկին եղբայրս Զաւարային եւ այլ արեւան մեծաւորաց: Գրեալ Սաղմոսաւան ձեռնաք անմաճան եւ անկուսաւ եւ անկուսաւ լինցի գրի գրի[գորի], ի թուականին Հայոց Ռեյիլին (= 1618) մայիս ԻԸ. ի հաջալն Քաթարանի ի զուռն Մարայն Մարգար Զաւարային եւ ի հայրապետութեան Տեառն Տեղ Մեղիսեք Կաթողիկոսին եւ վարդապետին իմաց Գրիգոր Կաթարանային Կաթարայի...» (Տաթևան, Մայր Յոյսի, էջ 778):

1619ին դարձեալ Նոյն գրչին Գաթարայի մէջ գրել տուած է ուրիշ ձեռագիր մը քաւն յիշատակարանի համաձայնութեամբ Կաթարայի խմբագրուած է (Հ. Բարսեղ Մարգարիտ, Գոյալ Վեհեմեկի, էջ 274):

Նշանակելի է որ այս յիշատակարաններուն մէջ իր հովուական պաշտօններուն մասին անշարժ չկայ:

Աղաւառների եկաւ. (Մխթեան և Այսեւտ, էջ 320) կը հաստատէ թէ անկեալ Երուսաղէմ ալ գացած է, Գրիգոր Պարտիսէլի իշխանութեան տարին (1613—1645):

Ամէն պարագայի մէջ Յակոբ եկաւ. Բէռլինացի նոյնիսկ եպիսկոպոսանալէն յետոյ աշակերտած և զործակցած է Գրիգոր վրդ. Կեսարացիին, որուն փոխանորդած է ի Կ. Պոլիս և ի Կեսարիա: Տրգոս եկաւ. Պարեան կ'ըսէ թէ զայնպէս կ'աւանդուի թէ, Գրիգոր Կեսարացիի Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան միջոյններուն, Յակոբ եկաւ. Կուստնային Ս. Կարապետի փանքի առաջնորդ-վանահայրութեան պաշտօնին մէջ գտնուած է և կամ իր փոխանորդ զրկուած է Գրգոր Կեսարացիի կողմէն (Հայ Առաքել. ի Թաւրիս, Մասն Ա., էջ 38): Եւ կը յարէ թէ զվանքին և կեդեցւոյն գանձատանը մէջ կ'առաջնալ գումարած մը կայ սև փայտէ, որուն թխին մէկ երեսը զբռնուած է. և կազմեցաւ գումարան Յակոբ վարդապետին Ռիթ (= 1603) թուին: Միւս երեսն ալ գրուած է. «ՏՐ. Աճ. Ծս. Բս. ուղորմեաւ աշխատողաց ստրա ակնն»: Սոյն գաւազանը կը կարծուի թէ Յակոբ եկաւ. Կուստնայիին է և հետը բերած է փանքը և կոծ միջոցին» (նոյն, էջ 38—39):

Ենթադրութիւն որ նուազ հաւանականութիւն կը ներկայացնէ, սակայն կըրնայ ճշգրտութիւն մըն ալ պարտաւանկել:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի աշակերտ և անոր դպրոցին հետեորդ նկատուի պարծանք համարած են, ինչպէս կ'երևի՝ Մովսէս Տաթևացիի և անոր զիտաւոր աշակերտ Փիլիպպոս Աղբակեցի կաթողիկոսներու աշակերտները:

Աստուծոյ է նաչատուր վրդ. Կեսարացիի, Զուգայի Ամենափրկչեան փառքին հիմնադիրը և պորսկոսայոց լուսաւորելը, որ 1595—1601 կրնայ Կեսարիոյ մէջ աշակերտած ու ըլլալ Կեսարացիին, գրած է 1627ին ներբողեան մը Գրիգոր պատրիարքին, որուն սկզբնատառերը կը կապեն «Գրիգոր վարդապետ բառերն և վերջատառերը և նաչատուր ծառայեալ» (Մկրտիչ եկաւ. Աղաւառների, Մխթեան և Այսեւտ, էջ 91): Տակաւին այդ թուականին նաչատուր վրդ. Կեսարացի իբր նաւարակ Մովսէս կաթողիկոսին չէր զրկուած Փռքը Ասիա (1630) և այդ առթիւ տեսնուած չէր Գրիգոր Կեսարացիի հետ,

հետեւորար այս ներբողեանը այդ առթիւ գրած չի կրնար ըլլալ: Հետեւաբար իրեն Կեսարացի մը ըլլալը կը մտածեմ թէ 1696—1701 շրջանին, որ հաւանորէն Կեսարացի ուսուցանելով կ'գրադէր, ինքն ալ աշակերտած է անոր:

Իսկ եթէ ոչ իբր աշակերտ Մովսէս Տաթևացիի՝ անոր վարդապետին պարտաւոր կը նկատէ ինքզինքն:

Այս վերջին ձեռնիւ է անշուշտ որ Յակոբ կաթողիկոս Զուգայեցի, որ ուղղակի Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի հետ ոչ մէկ կապ ունեցած է, ինքզինքն աշակերտ Կեսարացիի նկատուի պարծանք համարած է, ինչպէս կը տեսնուի Երուսաղէմի մատենադարանը պահուած ձեռագիրի մը (Ք. 1042) մէջ, որ կայ հատուած մը «Եւսեպիոս վրդ. Զուգայեցոյ Գանձի ի վերայ Մովսէս կաթողիկոսի Տաթևացոյ եւ Գրիգորի մեծ վարժապետին որ վախճանի ի թվս. 1635. խոսեցեալ ի թվ. 1680 ի վերջնում անի կինաց իւրոց եւ անուանի զանձն աշակերտ նորին»:

Յակոբ կաթողիկոս Զուգայեցիի գայն «ՄԵՄ ՎԱՐԺԱՊԵՏ» կողին արդէն ցոյց կու տայ թէ անիկա իր մահէն յիսնեակ մը տարիներ յետոյ, երբ այլեւս կիրքերն և ատելութիւնները մարած էին, իր անձին շուրջը յուզուած, որքան մեծ համարաւ մը թողած էր և որքան մեծ յիշատակ, պատկանած էր և յարգանք ներշնչելու համար յաջորդներուն մէջ, որպէսզի անոնք պարծանք համարէին իրենց անձը հոչակելու աշակերտները այդ մեծ վարդապետին:

Դժբախտութիւն մըն է որ լիովին ու պէտք եղած կերպով կարիքի չէ ներկայացնել մարդի իր որդիներով ու արդիւնքներով, թէ՛ կրթական և թէ՛ վարչական մարդի մէջ, սակայն հատուկ տոններու այս համադրութիւնն իսկ ցոյց կու տայ թէ անիկա արժէքաւոր դէմք մը եղած է, որուն անունը պէտք է օրհնութեամբ յիշուի, իբր ճշմարիտ հոգեւորական մը և քաջ ախոյեան մը Հայ Եկեղեցոյ:

Ա. ԱԼՊՈՍԱՃԵԱՆ

Վ. Ե. Բ. Զ.

ՆՈՐ ՎԱՐԻ ԱՊՏՆԵՐ

Նոյեմբեր 20ի Շաբաթ երեկոյն, ի թոյն արգը Հնչեթակայանաց, Կիրակոսի մամէն վերջ, Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատրիարք Հայր վարդապետական գաւազանի մասանաւոր իշխանութեան չորս ասեմաները ճուտ օրհնութեամբ՝ Տ. Շնորհի եւ Տ. Արքուն արքեպիսկոպի, որոնք իրեն Բանաստիճան անուանալու եւ վերայ սասցած էին 1935 Օգոս. 4-ին:

Խորատիւյն էր, ըստ կանոնական սովորութեան, Տ. Մեծառայ Մրցազան, Ս. Արքուն յայ յուսարարակցը. ներկայ էր ամբողջ Միաբնութիւնը, աշակերտութիւնը, Ս. Թաւրածանաց վարժարանի ասեմն ու ասեմանները, որոնք, ինչպէս եւ ժողովարարաց վարժարանի, երկու արդի ի վեր ուսուցիչ են քննչայաները. ներկայ էր նաեւ ժողովարդի նշանակելի բազմութիւն մը: Արարողութիւնը սպասարիչ եղաւ գերեմանակի խորհրդատուի այդ ժամանակ: Արգը, բերեցաւ, սպասման, ժառանգան, սովն ինչ կարդացուցաւ. սպասարիչ վայելչութեամբ. մեծ ասեմանի երեք կողմերուն վրայ նայի երկուր ճնարողի, հետեւող զաւանթեան, հետեւիչաւթեանց նգովման եւ Ս. Հայր յիւսարարական օրհնութեան իրենց նորագեայ ուխտէն վերջ, գաւազանի առաջին երեք ասեմաները սասցան իրենց ճգնաւոր Նա ձեմնէ, եւ յետոյ, դպիսի մէջ, բնմին առչին, չորսող ասեմանը:

Ս. Պատրիարք Հայր, բնէ բնի որ սկաւ, բայց նոյնական մասնաւոր բերկրանով կեանաց այս արչութիւնը, անոր մէջ սեւեռելով բնէ փոփոխ բայց լուրջ խալ մը դոյնի աւաւեղապոյն պայծառութիւն Ս. Արքունը, որուն ամենն արժանաւոր գաւազաններն եղան ցարդ եւ յարալս ենթ թէ յիս պառն եւս պիտի ժառանգակն լինել երկու նորքնաները, այսուհետեւ կարդայեք Հայ եկեղեցւոյ: Այդ զգացմամբ էր որ Ս. Աննայապատուիւնը արագին յարգական մը աղղից յետոյ իր նշանաւաններուն, նայրական քաղձամբի, մայրաքննութեւն եւ օրհնութեան հնգով քարակն:

Տ. Շնորհի եւ Տ. Արքուն վարդապետ օր մը առաջ Ս. Պատրիարքին յանձնած էին իրենց աւարական երկեր, զորս գրած էին, առաջինը՝ Կորն. Ա. Թաւրքին եւ երկրորդը՝ Բ. Թաւրքին վրայ. աշխատանք եւ ընդարձակ աւստմասարիքներ, որոնք պիտի կը բերեն իրենց: Անոնք առիթի կանոնէն պիտի յանձնէին իրենց այս բեգերը, երբ այլապէս զբաղուած լիլլային, առաջինը՝ իբրեւ սեռւոյ սպարաին եւ օգնական հմրացիք Միոնի, եւ երկրորդը՝ իբրեւ փոխ-սեռւոյ ժառանգաւորաց վարժարանի:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՆ ԶԵՐԳԻՆ ԼՈՒԻՐԵՐ

Անցեալ Նոյեմբեր ամսուան ընթացքին, Ս. Արքունը ՏԵՐՈՒՆ ԺՈՂՈՂԵՐ իրը, իսկ ԿՐՈՆ. ԳԵՐ. ԱՏԵՆԸՆԸ երկու անգամ ինքու ունեցաւ:

● Կիր. 7 Նոյ. — Ըստ Հին Տաճարի Գիտ խաչի խաչին առթիւ, ժամեղութիւն եւ Ս. Գաւարապոյ առիթի ունեցաւ Ս. Թարուսի ասեմանը Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Գիտ արարման Ս. Թորգոսի, կատարուեցան մեծահանդէս թափօր Ս. Գերեզմանին յուրջ երկրց զաւանդով: Ս. Գատրիարք Հոր անհանգստութեան հետեւանքով, ինչպէս երէկ երեկոյի Հրապարակ թափօրին՝ նոյնպէս այսօրուանին նախազանց լուսա-

րարակաւ Տ. Մեծառայ Սրբազան, արքեպիսկոպիտական զգեստաւորմամբ: Ներկայ էր ժողովուրդի մեծ թաղման թիւն:

● Բշ. 8 Նոյ. — Անկիլեան Եպիսկոպոսին փոխանորդին ընկերակցութեամբ, Եպիսկոպոսարար. ինն նոր կանոնիկոս եւ Բրայսթ ԶԵՐԵՐ նոր երեքը այցելեցին Ս. Գատրիարք Հոր:

● Եշ. 11 Նոյ. — Զինադարձի տարեկարծին առթիւ, Մայր Տաճարին մէջ Հոգեւորական կատարուեցաւ ընդհանուր նախապաշտարար, Ս. Գատրիարք Հոր նախազանգութեամբ: Կղա Տ. Մեծառայ Սրբազան, ընկերակցութեամբ Տ. Կիրիւզ վրդ. ի, յանուա Ս. Գատրիարք Հոր գնաց ներկայ գտնուիլ զինուորական զերեզմանատան մատարան սգահանդէսին, եւ ծաղկեայ խաչ-պղակ մը զրուսեծ մահաբանին տուցը:

● Կիր. 12 Նոյ. — Տ. Տիրալը վրդ. քարոզիչ Մայր Տաճարին մէջ՝ բնաւան ունենալով Կիւ. Ը. 16 համարը. յոյց ասեման թէ Բրիտանոսի Անտառաւան եւ աշխարհի լոյսը: Ինչպէս հրապր կը լուսաւոր տուր ու անոր բնախիշերուն նիւթական տնտեսութիւնը, նոյնպէս եւ Բրիլին Անտառաւանը կուրուս եւ լուսատու առաջնորդն ըլլալու մարդոց հոգեկան ու բարոյական զգուշաներուն. որպէսզի կարենանց ապրիլ նշանաւորակէ՝ հարկ է որ առաջնորդուից աղ յոյսէն:

● Բշ. 13 Նոյ. — Յունաց պատրիարքարանէն Անկազոնի մետրապոլիտ Տ. Վարդիլոս Սրբազան այցելեց Ս. Գատրիարք Հոր:

● Կիր. 19 Նոյ. — Ս. Հերշտակապետի վաղուս ատնին առթիւ այս երեկոյ նախատեսուի կատարուեցան Ս. Հերշտակապետաց կեկեղեցւոյ մէջ:

● Եշ. 20 Նոյ. — Նոյն ատնին առթիւ նոյն եկեղեցւոյն մէջ կատարուեցաւ այսօր գիշերի եւ առաւօտեան ժամերգութիւնը, նոյնպէս մտն մատուցուեցաւ Ս. Գատրիարք:

● Կիր. 21 Նոյ. — Ս. Գատրիարքը անուցաւեցաւ ի Ս. Թարուսի, ուր քարոզիչ Տ. Գիրիւզ վրդ., ՎՄԻ երեկոյ, միայն հաստատն է կեցեցէ՝ բնարանով: Բացարկաց հաւատարմի զերկաւանց նշանակութիւնը թէ Բրիտանոսական հաւատքը անհաւանին մէջ բացարձակ աննշանաւորութիւն եւ կամքով, մտքով ու քրտով այն Աստուծոյն որ յայտնագործուած է Գիտնալով. իսկ գործնականին մէջ՝ ջալել եւ խաչին համարայէն եւ ներկայացուց զայն իբրեւ փրկարար պահանջը Բրիտանոսականին:

— Մեր Միաբնութեան կրտսերագործն անդամը՝ Տ. Ոսկի արեգայ, որ Գ. Գոյսեցի եւ Բ. Թորգոսի չկատարի, զինուորական ծառայութեան կոչնագիր տուցաւ ըլլալով, այս առաւօտ մեկնեցաւ Կ. Գոլուն Ս. Գատրիարք Հայր եւ Միաբնութիւնը բարի երթուղարձի եւ յաջողութեան շնոր մաղկութեան ըրին իրենց Բնիկութիւնին:

● Բշ. 24 Նոյ. — Պաղեստինի վանք. Բարքի Գոմիէրը այսօր վերադարձաւ Անդոլայէն:

● Եշ. 25 Նոյ. — Ս. Գատրիարքը բարեգալտեան այս տաւա Զ. Վանութեան ապարանքը:

● Կիր. 28 Նոյ. — Մայր Տաճարին մէջ քարոզիչ Տ. Տիրալը վրդ., փրդ. Ա. 7 համարին վրայ, շնչակով եկեղեցիին հակ - քրիստոնէական աշխարհայացքներուն դէմ ինքզինքը պաշտպանելու համար այսօր առեկ ծաղ երեքը: Այս բանը ընկու համար հարկ է որ անոր հաւատալիցները հետեւին Ս. Պօղոսի ներստական օրինակին:

ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շնորհալուրեամբ և օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1937 ՏԱՐԻ յնթացիկն Ս. Յակոբեանց աստուծոյն և Սրբալուրեան Էղոծ հեռեկալ բարեպաշտական մեղեքին:

1. Եղեռացի Տիկ. Նոյնմար Թէրզիպանեան, կապոյտ Թառիչի վրայ ոսկեթիւ բանուած մէկ կորփուրայ՝ ինքնածեղագործ:

2. Մահալըցի Յր. Գոհարիկ Բամպուքեան, մէկ կորփուրայ:

3. Գահրեմէն՝ Օրբորդ Ալիէն և Մաքրուհի Հէքմեան քաղեր, ինքնածեղագործ մէկ ծածկոց աւազ սեղանի և մէկ աւետարանի բռնի:

4. Համարեան Մարաշի Տիկ. Ուլանահ Պալատիկեան, սպիտակ մետաքսի վրայ ասեղնագործած մէկ սկիւրի ծածկոց և սպիտակ սթիպի վրայ նկարազարդ մէկ կորփուրայ:

5. Հաֆալանեան Արուսեղէկի Տիկ. Նուարդ Գալանեան, Ս. Գլխաղբի համար մէկ նորակերտ թէլքետի կանթեղ արծաթեան:

6. Սրուսալէմացի Պ. Մերկեր Յ. Մերկերեան և Պ. Գերարդ Մահալեան, մէկ աղնիւ փայտէ կողնակի գաւթի Ս. Յակոբայ:

7. Ֆանուզի հանգուցիւ Տ. Բարթոլոմէոս ծ. վրդ. Թագանեանի թողունէն մէկ թէլքետի լանջախաչ՝ արծաթ ոսկեղնած, ալը մասունքով, նաև $3,08 \times 1,82$ մէրք և $3,28 \times 1,10$ մէրք մեծութեամբ երկու գորգեր:

8. Գահրեմէն՝ Կ. Պալեցի Տիկ. Հոյփոյմէ Պուլաճեան, մէկ կորփուրայ՝ սպիտակ թէլով քրօն բանուած նկարով:

9. Կիւրնիցի Պ. Լեւոն Գեհեանեան, $1,5 \times 1$ մէրք մեծութեամբ մէկ գորգ:

10. Մարաշի Յր. Կատար-Լուսինի ձանդեան, $1,20 \times 0,71$ մէրք մեծութեամբ ինքնածեղագործ մէկ գորգ:

11. Պուքրէնէն՝ Ալբի Տիկ. Հալուհի Մարտիրոսեան, մէկ սպիւր սիրտ:

12. Պուքրէնէն՝ Տիկ. Տիգրանուհի Պերպէրեան, մէկ արծաթ փաթ խաչ:

13. Պուքրէնէն՝ Տիկ. Փառանձեմ Խաչիկեան, մէկ կորփուրայ ինքնածեղագործ:

14. Պուքրէնէն՝ Տիկ. Նուարդ Գրիգորեան, մէկ սեղանի զարդ ինքնածեղագործ:

15. Պուքրէնէն՝ Տիկ. Մելինէ Կարապետեան, մէկ աւետարանի բռնի՝ վարդապոյն չղարչի վրայ նկարազարդ:

16. Պուքրէնէն՝ Տիկ. Արուսեան Թուլումպահեան, մէկ սեղանի ծածկոց՝ կտաւի վրայ ինքնածեղագործ:

17. Եղեռացի Խաչեր աղա Սէմէրանեան, մէկ

աւազ սեղանի ծածկոց՝ մետաքսի վրայ ասեղնազարդուած, մէկ կորփուրայ և մէկ խաչի բռնի:

18. Աղեքսանդրիայէն՝ Տիկ. Սիւլվարդ Խնէեան, սպիտակ մետաքսի վրայ մէկ սեղանի ծածկոց՝ ինքնածեղագործ, Ս. Յարութեան համար:

19. Աղեքսանդրիայէն՝ Տիկ. Զարուհի Պալթեան, մէկ աւետարանի բռնի:

20. Սուսանարեանի Էլէրէկի Տիկ. Հայկունայ Պէօնէկեան, կանաչ քարով մէկ մատանի:

21. Սուսանարեանի Կեռարացի Տիկ. Սրբուհի Գալփաքեան, մէկ սպիւր մատանի և կէս անդի սպիւր Ս. Աստուածածնի համար:

22. Սուսանարեանի Տիկ. Անմէլ Գալփաքեան, մէկ սկիւրի ծածկոց՝ սպիտակ մետաքսի վրայ ինքնածեղագործ:

23. Պէյրուսէն՝ Մալմիսի Ալբի Տիկ. Նուզլէի Մատինեան, սպիտակ կտաւէ մէկ սեղանի ծածկոց Ս. Մնէղեան համար:

24. Պաղտատարեանի Կարնեցի Տիկ. Արաքսի Մելքոնեան, ինը ալքերով մէկ արծաթէ աշտանակ:

25. Պաղտատարեանի Կարնեցի Տիկ. Փայլածու Մարանեան, մէկ զոյգ արծաթեայ ծաղկաման:

26. Կ. Պուլեցի Տիկ. Վարդանոյ Տէր Աւետիսեան, մէկ խաչի բռնի:

27. Կիւրանեանի Էսկիւնիցի Տիկ. Փառանձեմ Զամանեան, մէկ արծաթէ զարդ խաչ:

28. Պէյրուսիարեանի Աղէկիցի Ալբի Տիկ. Աղանէս Պոգոսեան, մէկ կորփուրայ ինքնածեղագործ:

29. Մարաշի Ալբի Տիկ. Լուսիա Զէյնեօղլուեան, կապոյտ կտաւի վրայ ձեռագործ մէկ կորփուրայ:

30. Կարնեցի Տիկ. Նուարդ Թէրզեան, ըսպիտակ մետաքսէ մէկ սեղանի ծածկոց:

31. Այնթապի Պ. Ռուբէն Տէր կարապետեան, զեղին մետաքսէ մէկ կանթեղ:

32. Այնթապի Յր. Տուռու Ներսիսեան, մէկ դարդոսկի՝ Աւետիս և Յարութեան պատկերներով:

33. Երուսալէմացի Յր. Մարիամ Սվանեան, Ս. Փրկչի և Ս. Հրեշտակապետի համար ինքնածեղագործ երկու աւազ խորանի վարագոյն:

34. Կիւրնիցի Ալբի Տիկ. Մալիկ Մուրատեան, մէկ արծաթ ապարանջան, երեք կորփուրայ և երեք խաչի բռնի:

35. Նիւ Եօրժի Պրոնքս արուարձանէն՝ Սեբաստացի Տիկ. Լուսինի Զուգասղեկեան, ալիւսայլ գոյներով կնից սկիւրի ծածկոց, չորս խաչի բռնի և մէկ վարդապոյն չղարչ:

36. Աղեքսանդրիայէն՝ Տիգրանաղեկացի Տիկ. Արուսեանի Աւետիսեան, ինքնածեղագործ մէկ սեղանի զարդ:

Լուսարարակոտ
ՄԵՍՐՈՂ ԱՐՓԳԻՍԿԱՊՈՍ

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor - Father Shenorhik Kaloustian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.